ARNOLDUS ASSELBERGS
1811-1880

DOOR
KORNEEL SLOOTMANS

TWEE maanden lang in 1747 werd de vesting Bergen op Zoom door de Fransen belegerd. Zwaar was de beschieting, welke de stad onderging. Dit deed een groot deel der bevolking naar Holland en Zeeland uitwijken. Toen de vrede was getekend en de wederopbouw enkele jaren later tergend langzaam een aanvang nam, vestigden tientallen vak- en kooplieden uit de aangrenzende Belgische Kempen en het Antwerpse zich in de geteisterde en gedeeltelijk verlaten stad. Tot de Belgische opstand zette deze immigratie zich voort. Als het geestesmerk en het uiterlijk aspect van Bergen op Zoom een zuidelijke kleur vertonen, moet men de verklaring daarvan voor een groot deel zoeken in deze immigratie.

Ook in andere opzichten was deze immigratie voor het heden van belang, want bij deze nieuwe mensen zelf of bij hun zonen ontsproten nieuwe initiatieven.

Wanneer in Bergen op Zoom metaalnijverheid bestaat is dit te danken aan de zoon van een der immigranten uit de Franse tijd, koopman *Petrus Josephus Asselbergs*, geboren 2 januari 1773 te Loenhout (B), zoon van Johannes A. en Geertruda de Weys. Op 10 februari 1804 werd hij ingeschreven als poorter van Bergen. Veertien dagen later huwde hij *Petronella van Egeraat.* Dit echtpaar zag zijn huwelijk gezegend met elf kinderen.

Evenals zijn broer die in Limburg de stamvader werd van een andere familietak, die zijn familienaam thans anders spelt, werden Petrus Asselbergs en Petronella van Egeraat de stamouders van de wijdvertakte Bergse familie Asselbergs.*

Petrus was een eenvoudig koopman, zonder veel middelen. Bij de aankoop van het huis *„de Konijnenberg"*, gemerkt I no. 127 gelegen aan de westzijde van de Potterstraat, moet een groot gedeelte van de koopsom als hypotheek daarop blijven rusten.

* Een gedeeltelijke genealogie van de familie verscheen in de „Brab. Leeuw" Jrg. 18, jan.-febr. 1969.

Veel is van zijn leven niet bekend. We ontmoeten hem enkele malen als koper van grote partijen hout en bomen, doch dat was slechts een zijner handelsobjecten.
Wanneer Petrus in 1840 sterft, blijkt, dat hij althans één zijner zonen belangrijke bedragen heeft kunnen lenen.
De oudste zoon *Charles Emanuel*, aanvankelijk meubelmaker werd zoutzieder, *Willem* beoefent het smidsvak, *Arnoldus* is koopman en *Antonius* winkelier en handelaar in gedistilleerd, terwijl de jongste zoon *Cornelis* later eveneens een winkel drijft.
Er is afgezien van bronvermelding, omdat uit de context gemakkelijk is vast te stellen, welk soort bron uit het Gem. Archief na 1813 geraadpleegd is. De particuliere gegevens zijn ontleend aan een bescheiden bundel particuliere stukken.*

Inleiding

Wanneer in 1839 een eind komt aan de moeilijkheden van koning Willem I met België, betekent dit voor ons land een verlossing van een drukkende last.
Reeds negen jaren werd het Nederlandse leger op voet van oorlog gehouden met als nadelig gevolg een steeds stijgende staatsschuld. De krijgsmacht verbleef grotendeels in de dorpen en steden van de zuidelijke provincies, voor wie dit extra lasten meebracht.
De Nederlandse handel en nijverheid waren te gering van omvang om tegenover de stijgende uitgaven belastbare inkomsten van enige betekenis te kunnen stellen. Vandaar dat in héél Nederland armoede heerste, welk verschijnsel vooral in Brabant grote omvang had aangenomen. In Bergen op Zoom bijv. werd in de winter van 1838/'39 gedurende dertien weken twee maal 's weeks aan 1300 tot 1400 behoeftigen brood en turf uitgedeeld om deze mensen voor de allerergste nood te bewaren. Op een aantal inwoners van 7500 (met inbegrip van de militairen) is dit een schrikbarend hoog getal. Zou er geen goede samenwerking hebben bestaan tussen de in het garnizoen gelegerde officieren en minderen met het stadsbestuur om de armoede te lenigen, dan was de nood stellig nog erger geweest. Alle bij de militairen overgebleven voedsel werd gratis ter beschikking gesteld.
„Terwijl overal elders in Nederland de armoede tot schrikbarende hoogte is geklommen" zo meldt het stedelijk jaarverslag over 1843, „was de

* Deze studie werd geschreven ter gelegenheid van de herdenking van het 100-jarig bestaan van het bedrijf, dat uitgesteld was tot juli 1948.

armoe in Bergen op Zoom nog al dragelijk, zodat hier geen tonelen van wanhoop voorkwamen als waarvan andere steden getuigen waren."
Zo'n armoedige tijd prikkelt ieder vitaal man met verantwoordelijkheidsgevoel tegenover zijn gezin tot harde arbeid om boven het lage pleil uit te komen.
Aan zulke mannen ontbrak het in het arme Brabant niet. We vinden ze in de Langstraat en in Rijen, waar eenvoudige ambachtslieden met durf en ondernemingszin de grondleggers werden van de schoen- en lederindustrie.

Ook Bergen op Zoom kent dergelijke persoonlijkheden. Ze vallen aanstonds op, want hun bekrompen burgerlijke omgeving ergert zich aan hun doen en laten. In 1839 signaleert het gemeentelijk jaarverslag „een paar handelaars, in het klein nogtans, die algemeen bekend staan voor wargeesten en onruststokers", zonder hun namen te noemen. Het jaarverslag over 1840 onthult echter, dat deze mannen waren Adrianus van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs.
Beide mannen stamden uit een groot gezin. Hun vader was koopman, en daarnaast winkelier.

Dat ook in deze hoofden scherp inzicht kon schuilen, dat er onder hen mannen waren die nieuwe wegen wilden inslaan en gewaagde initiatieven durfden nemen, ging blijkbaar het voorstellingsvermogen te boven van de stijve notaris, die tevens het ambt van gemeente-secretaris waarnam en persoonlijk de jaarverslagen opstelde.
Omdat dergelijke kooplui zijn onbewogen sleurgang in de war brachten en zijn vlak bestaan verontrustten, noemt hij ze „wargeesten en onruststokers".
De twee mannen hadden elkaar zeker het best leren kennen tengevolge van een geschil, dat 10 april 1837 zijn oplossing vond in een verklaring op zegel van Adrianus van der Hoeven, koopman in lompen te Bergen op Zoom, „dat indien hij tegen eenige personen gezegd heeft dat Arnoldus Hasselberg koopman in aardewerk, lompen enz. te Bergen op Zoom zijne kalanten hunnen maat of gewigt niet geeft, hij alsdan onwaarheid en laster heeft gesproken en dat hem niet anders bekend is of voornoemde Hasselberg geeft ieder zijn behoorlijke maat en gewigt."
Kort daarop binden ze samen de strijd aan tegen de onvrije en ouderwetse methodes, waaraan het laden en lossen der schepen op de haven onderworpen was. Ook hierover wond de notaris-secretaris zich op.

ADR. VAN DER HOEVEN EN ARNOLDUS ASSELBERGS BEGINNEN EEN SMEDERIJ.

Deze twee kooplieden in lompen nemen spoedig een andere pijl op hun boog. In de vergadering van b. en w. van 13 december 1841 wordt een request behandeld van Adrianus van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs „daarbij verzoekende vergunning tot het oprichten van een smederij" in de percelen, die zij daarvoor 14 maart 1840 hadden aangekocht.

Krachtens de wet van 1824 op de Fabrieken en Trafijken diende dit verzoek ter kennisname gebracht van het belanghebbende publiek, opdat dit daartegen zijn bezwaren kon opperen. Noch mondeling, noch schriftelijk liet zich iemand horen. Dus besloten b. en w. op 27 dec. 1841 aan „Adrianus van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs bovengemelde vergunning te verleenen... om in de huizinge hen toebehoorende, staande aan de westzijde van de Keizerstraat, gemerkt I no. 74 eene smederij op te rigten, mits zich zorgvuldig gedragende aan de policiebepalingen op soortgelijke bedrijven reeds geëmaneerd of nader zullende worden vastgelegd op poene van nadere dispositie."
De datum van dit besluit moet worden beschouwd als de officiële stichtingsdatum van het huidige bedrijf.
De plaats van deze smederij, gelegen tegen het bastion Belvédère in de Keizerstraat of Lindebaan, zo genoemd naar de oude lijnbaan, vindt men op bijgaande situatietekening (fig. 1, sectie nrs G 1123, 1124 en 1124a). Van die oude smederij is niets meer over.
Wat de bedoeling was van de smederij blijkt reeds enkele weken later. Als „gepatenteerde smeden, kagchelmakers en winkeliers in ijzerwerk binnen deze stad" verzoeken Adr. van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs als zodanig op toerbeurt voor de stad werkzaam te mogen zijn, wat geredelijk werd toegestaan (21 jan. 1842). Inderdaad leverden zij de gemeente, ten behoeve van de kazernes der stad, die toen nieuw werden ingericht, twaalf kachels van tweeërlei model, waarvan de tekening bewaard bleef bij hun request van 13 okt. 1843 (*fig. 2*).
Aannemen betekende in die tijd, zelfs voor dit kleine bedrag, crediet verlenen aan het gemeentebestuur: De aannemingssom van 12 maal 16 gulden zou in drie termijnen worden voldaan, waarvan de laatste pas na vier jaar kwam te vervallen.
Aangezien deze kleine ondernemers over geen eigen kapitaal beschikten en blijkens de bewaard gebleven bescheiden Arnoldus Asselbergs geld

bij particulieren had moeten opnemen, werd met zulk werk weinig verdiend.
Wat bewoog deze mannen naast hun handel en winkelierschap een kachelsmederij te beginnen? Het antwoord luidt: het zakelijk inzicht, dat hiermee in een behoefte kon worden voorzien. Zij leven in een tijd dat de stad overgaat tot het gebruik van de kolomkachel, waarin kolen werden gestookt. Kachels waren efficiënter als warmtebron en kookgelegenheid dan open haarden. Omdat gas en petroleum nog onbekend waren moest iedere dag in de keuken het fornuis als kookgelegenheid dienen en het zal de Nederlandse huisvrouw bovenal hebben bekoord, dat de kolomkachel nieuwe mogelijkheden bood en minder vuil verwekte. Vooral de Brabantse (beter: Belgische) kachel, waarmee de welbekende „plattebuis" wordt bedoeld, was een begeerd artikel, dat voornamelijk uit België werd ingevoerd.
De opstand der Belgen tegen koning Willem I maakte het vanaf 1830 onmogelijk Belgische waren te betrekken en dus was men wel verplicht dergelijke kachels zelf te maken. Een andere Bergse kachelmaker (C. Geers) was daar ook vrij spoedig mee begonnen (1834). Waarschijnlijk betrok men de kachelpotten uit de Achterhoek.
Er bleef vraag naar Brabantse kachels en daarom namen Adr. van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs dit op zich kleine, maar voor de toekomst zo belangrijke initiatief. Uit latere correspondentie blijkt dat Arnoldus Asselbergs vrij veel zakenreizen maakte. We achten het vrij zeker, dat hij onmiddellijk na de vrede met België de grens overstak. De vraag naar gietwerk als fornuisplaten, kelderroosters en hekwerken, zal hem daartoe wel genoopt hebben. Hij was bovendien een weetgierig man met een scherp zakelijk inzicht en een gezond verstand. Door het persoonlijk contact met de Belgische ijzerindustrie en de mannen van het vak is hem ongetwijfeld spoedig duidelijk geworden, dat de toekomst aan het ijzer behoorde.
Er was trouwens op dit gebied in België in de voorafgaande jaren het een en ander gebeurd. Vanwege zijn mijnen bezat België reeds lang een ijzerindustrie. In vergelijking met Engeland, dat reeds ijzeren bruggen bouwde, spoorrails, buizen en feilloos raderen goot, was de Belgische metaalnijverheid nog in 1820 bepaald achterlijk te noemen.
Op verzoek van koning Willem I maakte de zeer bekwame Luit. ter Zee 1e klasse G. M. Roentgen een reis naar Engeland ter bestudering van de methode der ijzerindustrie. Roentgen bracht daarover in 1823 een belangrijk rapport uit, dat de grondslag werd voor een grondige wijzi-

ging van het Belgische hoogoven- en gieterijbedrijf. Dit proces had zich tijdens de oorlogsjaren verder ontwikkeld en toen in 1839 de vrede werd gesloten was men in België geheel op de hoogte van zijn tijd. Allerlei wielwerk, assen, zware ribben voor bruggen en gebouwen, buizen etc. kon men gieten. Dat betekende dat de dure houten of stenen bruggen verdwenen, in een woord, dat voor bijna alle doeleinden, waarvoor tot dan toe hout was gebruikt, ijzer werd aangewend. Dat was ook minder kostbaar. De „ijzeren eeuw" was in België haar triomftocht begonnen, ze zou voor de Nederlandse grens geen halt houden. Arnoldus Asselbergs zou dit bevorderen.

Een ijzergieterij met stoomkracht

Juist omdat vóór 1850 in heel Nederland — n'en déplaise de Achterhoek — van een metaalnijverheid vrijwel geen sprake was, lag in dit bedrijf de mogelijkheid, welke de tijd bood. Arnoldus Asselbergs met zijn nuchtere zakelijke kijk, heeft intuïtief begrepen, dat zijn eeuw „de ijzeren eeuw" zou worden.
De beide firmanten gaan daarom in 1847 over tot het zetten van een volgende stap. In oktober van dat jaar richten zij aan Gedeputeerde Staten der Provincie Noord-Brabant een adres met het verzoek „om autorisatie tot het oprigten eener ijzergieterij in derzelver gemeenschappelijke werkwinkel en gebouwen aan de westzijde der Keizerstraat of Lijnbaan wijk I no. 73 binnen deze stad."
Dit verzoek werd ambtshalve in handen gesteld van b. en w. van Bergen op Zoom met de opdracht hieromtrent van advies te dienen, d.w.z. een proces verbaal op te stellen van eventuele bezwaren tegen het plan ingebracht door de burgers der stad (Verg. van 25 en 29 okt. 1847). De burgerij liet zich echter niet horen en ook de Majoor Eerstaanwezend Ingenieur en diens chef de heer Directeur der 3e Fortificatie, meenden zich „in 's Rijks belang niet te moeten verzetten tegen het verzoek van A. van der Hoeven en A. Asselbergs, om autorisatie tot oprigting eener ijzergieterij in de nabijheid van het bastion Belvédère binnen deze vesting."
Zo kregen 16 november 1847 *Adrianus van der Hoeven en Arnoldus Asselbergs* „gepatenteerde ijzersmeden wonende te *Bergen op Zoom* vergunning tot het oprigten eener IJzergieterij op de erf van derzelver gemeenschappelijke werkwinkel en gebouwen, staande en gelegen aan de westzijde der Keizerstraat of Lijnbaan, Wijk I no. 73, binnen die stad, kadastraal bekend sectie G no 1512, tuin, groot acht roeden."

Een ijzergieterij zonder een krachtige ventilator is echter maar half werk: een stoommachine bleek onmisbaar. Vrij spoedig bereikt Gedeputeerde Staten van de firmanten een nieuw verzoek, nu om vergunning tot het oprichten van een stoomwerktuig in hun ijzergieterij en smederij. Ook hierover had het Gemeentebestuur na openbare kennisgeving advies uit te brengen (Verg. 14 oktober 1848).
Tegen dit voornemen rees evenmin als tegen het vroegere plan enig bezwaar. Dus konden Gedeputeerde Staten ook deze vergunning verlenen. De eerste industrie met stoomkracht deed daarmee haar intrede in Bergen op Zoom. Alles bijeen genomen was het een gecompliceerde zaak geworden. Het winkelboek van de fa. van der Hoeven en Asselbergs lopende van 1 juni 1849 tot en met 20 november 1852 verklapt ons, dat deze firma handelde in kachelonderdelen, spijkers, diverse ijzerwaren, ijzer en staal en voorts in wol en lompen.
Staaf- en plaatijzer waren handelsartikelen, evenals scharen en messen. Spijkers maakten ze zelf, doch werden ook betrokken van een firma te Gosselies.

De Waalse meesterknecht.

Of de beide firmanten zelf gedegen kennis hadden van het gieterijbedrijf mag worden betwijfeld. Ten einde in dit gemis te voorzien, namen zij een prima meesterknecht in dienst in de persoon van de jonge vormer en gieter Adrian Servais Cosijn, geboren in 1824 te Ath (België) en laatstelijk werkzaam te Châtelineau.
Tegen het voor die tijd, zeker in Noord-Brabant, ongekend hoge dagloon van *f* 2,50 tekende Cosijn 29 november 1850 een arbeidscontract, waarbij deze vakman beloofde vier jaar lang werkzaam te blijven in dienst van de firma van der Hoeven en Asselbergs.
Hij nam niet alleen op zich het hem opgedragen werk vakkundig te verrichten, doch vond goed, dat wekelijks drie gulden van zijn loon bleef staan, tot een som van *f* 500,— was bijeengespaard. Daarna zou hem van dit bedrag interest worden uitgekeerd.
De bedoeling van deze afspraak was geen andere, dan het voorkomen van een voortijdige of eigenmachtige verbreking van de aangegane verbintenis. Tevens was het een waarborg, dat hij zijn arbeid ook vakkundig zou verrichten. Wanneer hij in gebreke kon worden gesteld, zou de bespaarde som in handen blijven van de werkgever. Moest het bedrijf echter worden opgegeven, dan kreeg Cosijn al het gespaarde geld terug. Overigens kon alleen overmacht het contract voortijdig ontbinden.

De firma en zijn Waalse meesterknecht hebben het goed met elkaar kunnen vinden. Cosijn bleef tot 1872 bij Arnoldus Asselbergs werkzaam, trok toen met de gespaarde gelden naar Breda en legde aldaar de grondslag voor een soortgelijk bedrijf.
De nieuwe ijzergieterij en smederij nam blijkbaar op, want in 1851 vonden hier dertig arbeiders werk. Hiervan kennen we er slechts een bij name n.l. Kaspar Stuart, die 12 april 1891 zijn gouden jubileum vierde als fabrieksbaas van de smederij.
Aangezien Stuart in 1828 te Bergen op Zoom werd geboren, moet hij als jongmaat bij van der Hoeven en Asselbergs in dienst zijn gekomen. Zo leerde hij het smidsvak en bleef hij ook in de smederij.
De Waalse werkmeester moet ook worden beschouwd als de bron van het ontstaan van een specifiek Bergs-Waals jargon voor de termen, welke in de ijzergieterij worden gebruikt. Pas na 1945 gingen deze meer en meer verdwijnen.

Enkele voorbeelden ter illustratie:

een pieze reporke,	is: pièce de report	is: een aftrekstuk
sjassies,	is: chassis	is: een vormkast
kubelo,	is: koepel- of smeltoven	
„gif me d'n bros 'ns",	is: brosse	is: borstel
„gif me d'n soufflee 'ns",	is: soufflet,	is: blaasbalg
't spetuul,	is: spatule	is: lancet, een stuk gereedschap van den vormer
„gif me 'ns 'n carsé",	is: croisée	is: zandhaak
'n travers,	is: traverse	is: een baar
'n support,	is: een kernsteun	
geusijzer,	is: (guszeisen?) pig-iron	is: gietijzer
nic-doske,	is: boîte à noyau	is: kernbak
d'n ajuusteur,	is: ajusteur	is: de bijwerker in de bankwerkerij, de monteur

KUNSTWOL.

Beide kooplieden hadden ondanks hun nieuw initiatief de lompenhandel, die zij gezamenlijk dreven, niet verwaarloosd.
De algemene armoede dwong iedereen op de kleintjes te passen, iedere huisvrouw bewaarde de oude spullen, want de geringste opbrengst was haar welkom. Allengs hadden beide kooplieden Bergen op Zoom gemaakt tot het centrale verzamelpunt van de lompen, welke in de dorpen en steden van West-Brabant, Zeeland en zelfs in Holland werden opgehaald. Tienduizenden kilogrammen werden aldus bijeen gebracht, nauwkeurig gesorteerd en vervolgens uitgevoerd naar Dewsbury,

het wereldcentrum der wollen lompen. Aldaar werden deze verwerkt tot kunstwol, welk product men gebruikte als inslaggaren en voor de binnenkant van wollen weefsels.
Rond 1850 produceren Europa en Noord-Amerika 90% van de totaal in de handel gebrachte wol. Vooral in Engeland verwerkte men daarbij voor genoemde doeleinden kunstwol.
Wederom rijst bij Arnoldus Asselbergs de vraag: Waarom zou men het buitenland laten doen, wat men zelf kan? Eigenlijk ging het hier om de mechanisatie van een bewerking, die tot dusver in het lompenmagazijn vrij primitief met de hand geschiedde. Daarom vraagt Arnoldus Asselbergs namens zijn mede-vennoten in november 1851 verlof om in enkele andere panden, welke daartoe waren aangekocht, een kunstwolfabriek op te richten, gedreven door stoomwerktuigen (zie: *fig. 3*).
Door een met punten bezette trommel met grote kracht tegen een rooster te laten slaan, werden in een dergelijke fabriek de lompen eerst machinaal ontstoft. Dat verwekte natuurlijk vrij veel vuil. Daarna volgt sorteren op kwaliteit en kleur. Met kwaliteit wordt bedoeld die van de oorspronkelijke wol, waaruit het weefsel is gemaakt, met inachtneming van de mogelijkheid om de wolharen weer met zo weinig mogelijk beschadiging te separeren. Los zacht weefsel levert begrijpelijkerwijs de beste kunstwol.
Daarna volgt het wegnemen van alle knopen en vooral van alle zomen, omdat bij het naaien katoenen garen wordt gebruikt. Vervolgens worden de lompen geolied om te zorgen, dat de haren over elkaar kunnen glijden en minder gemakkelijk breken. Dit is noodzakelijk voor de volgende en zeer voorname bewerking, n.l. het uiteenrafelen tot gesepareerde vezels. Dit gebeurt door een wolf (een trommel met tanden bezet, die snel ronddraait), waarin de lompen langzaam aan de slagen van de tanden blootgesteld worden. Dit levert dan de kunstwol.
Een dergelijke fabriek werd in Noord-Brabant alleen gedreven door de heren de Bruyn en Kiersch te Aarle-Rixtel, die tevoren te Amstredam waren gevestigd (tegenover de Houttuinen).
Gezien de aard van de fabriek ligt het enigszins voor de hand, dat bezwaren zouden rijzen bij degenen die in de buurt woonden. Zo vreesde bierbrouwer A. F. Feber nadeel voor zijn bedrijf (gevestigd in de nabijgelegen Potterstraat), terwijl vooral de Majoor-Eerstaanwezend Ingenieur ernstige bezwaren naar voren bracht uit het oogpunt van hygiëne en brandgevaar.

Op zijn beurt verzocht het gemeentebestuur inlichtingen aan het Dagelijks Bestuur van de gemeente Helmond over de ervaringen, die het had met de fabriek van Aarle-Rixtel, welke juist even buiten de grens van Helmond was gelegen. Dit college was van mening, dat een dergelijk bedrijf niet in de kom ener gemeente thuis behoorde.
Brouwer Feber deed na een gesprek onder vier ogen schriftelijk enig water in zijn wijn. Hij verklaarde zich n.l. *niet* tegen vestiging, *mits* later ingegrepen werd, indien bleek, dat zijn bedrijf er werkelijk nadeel van ondervond. Bovendien was Arn. Asselbergs zelf voor het College verschenen, alwaar hij aan de hand van een plattegrond van de stadsarchitect *(fig. 3)* een betoog leverde, dat de bezwaren van militaire zijde moest ontzenuwen. Klaarblijkelijk was dat een overtuigend betoog geweest, want het advies van b. en w. vindt het nodig op te merken, dat zij het verzoek „als van het uiterste belang voor het stoffelijk welzijn onzer stad, vooral in de toekomst, in verband met de *voordeelen welke de reeds sedert jaren bestaande ijzerfabriek der adressanten* van af der zelven oprigting verschaft heeft, met de meeste belangstelling hebben overwogen." Het College eindigt zijn advies met de conclusie, dat welke de bezwaren ook mogen zijn „dezelve in alle gevallen geensinds opwegen tegen de voordeelen, welke onze stad in de gevolgen, zoo door het debiet, als de werkverschaffing aan vele armen, die nu zonder brood zijn, en al zoo tot verminderinge van het toenemende pauperismus, uit derzelver daarstelling genieten kan; en dat wij alzoo ter bevordering van nijverheid en concurrentie in het fabriekswezen in consideratie geven het verzoek van de adressanten onder de gewone voorwaarden gunstig toe te staan en hen alzoo de gevraagde concessie voorwaardelijk te verleenen." (Stukken in Prov. Archief te 's Bosch).
Ook de Ingenieur van het Stoomwezen bracht 20 febr. 1852 een uitvoerig advies uit aan Gedeputeerde Staten, waarin de nuchtere en tevens wetenswaardige opmerking wordt gemaakt *„dat reeds gedurende een tijdvak van 17 jaren* dezelfde bewerking plaats gehad heeft door handenarbeid, die thans door werktuigen worden volbragt, bestaande in het uitpluizen van reeds geweven of gebreide oude wollen stoffen, en het zuiveren derzelve van de zich daarin bevindende katoenen draden, hetzij daarin gebragt door inweving ofwel door het aan elkander naaien dier gebruikt geweest zijnde stoffen." Dit gebeurde in het pand aangegeven onder letter H van fig. 3, dat nog eens expressievelijk door Ir. de Kruyff was bezocht. De gespatieerde woorden bewijzen, dat Arnoldus Asselbergs reeds vanaf 1835 lompen behandelde en verhandelde.

Op grond van deze adviezen verleenden Gedeputeerde Staten der Provincie Noord-Brabant aan *„Arnoldus Asselbergs,* fabrikant, *Antonius Asselbergs,* koopman en *Adrianus van der Hoeven,* fabrikant, allen wonende te *Bergen op Zoom,* verlof om op het hun in eigendom toebehoorende terrein binnen die gemeente, gemerkt I no. 71 en 52 in de *fluwelen broekstraat* uitkomende in het *hooghuisstraatje,* kadastraal ingedeeld Sectie G no. 1120, 1121, 1122 en 1122a te mogen oprigten eene kunstwolfabriek, gedreven door middel van stoomwerktuigen."
Behalve het bekende tweetal doet, blijkens deze vergunning, bij deze onderneming een derde man zijn intrede, n.l. Anthony Asselbergs, een jongere broer van Arnoldus. Deze had reeds vele jaren een flinke zaak in gedistilleerd. Het is wel zeker dat hij mede optrad als financier. Het belastingkohier verraadt dat hij in deze jaren hoger aangeslagen was dan Arnoldus.
Nadat het verlof was verkregen gaan de drie firmanten op 30 april 1852, met ingang van 1 mei 1852 en voor de tijd van vijf jaar en acht maanden, een maat- of vennootschap aan met als doel de fabricage van kunstwol onder de firmanaam van *A. en A. Asselbergs en Ad. van der Hoeven.* De kunstwolfabriek kwam onder deze firma echter niet in werking, want de zoëven genoemde vennootschap werd ontbonden, hoogstwaarschijnlijk omdat van der Hoeven tijdens de afwezigheid van Arn. Asselbergs de zaak slecht had behartigd. Later hangen daarover nog klachten.

A. EN A. ASSELBERGS KUNSTWOLFABRIKANTEN.

Op 15 sept. 1852 deed Ad. van der Hoeven afstand van zijn aandeel en rechten in de vennootschap zowel voor de kunstwolfabricage als voor de ijzergieterij. Hij werd volledig uitgekocht en begon voor zichzelf.
Arnoldus en Antonius Asselbergs gaan hierop 27 oktober d.a.v. een nieuwe vennootschap aan voor de tijd van vijftien jaar, welke periode geacht werd te zijn begonnen 1 mei 1852 en zou eindigen op 31 dec. 1867. Per circulaire stelden zij hun zakenrelaties hiervan 6 nov. 1852 op de hoogte.
De circulaire eindigt met de mededeling:
„Arn. Asselbergs zal teekenen: w.g. A. A. Asselbergs
Ant. Asselbergs zal teekenen: w.g. A. en A. Asselbergs."
Aangezien de maatschap met van der Hoeven voor de ijzergieterij tegelijkertijd ontbonden was, moest Arnoldus Asselbergs opnieuw vergunning verzoeken tot het hebben van een ijzergieterij, welke vlot werd

verleend .Er bestaan dan twee vennootschappen, waarvan Arnoldus Asselbergs de ziel en de drijvende kracht wordt. Zijn werkzaamheden als winkelier, koopman, ijzergieter en industrieel zijn activiteiten, die Arnoldus in zijn doen en laten niet scheidt en ook niet kan scheiden, omdat ze steeds door elkaar heen lopen. Dit laat niet toe één dezer activiteiten afzonderlijk te behandelen, als men tenminste het beeld van zijn persoon niet scheef wil trekken. Omdat deze zaken het economisch leven van de stad Bergen op Zoom van zijn tijd en naaste toekomst bepaalden is dit eigenlijk ook niet verantwoord.

De nieuwe situatie stimuleert de activiteit van Arnoldus. Met het stellen van de pomp en de molen voor het kunstwolbedrijf was de heer Grandsière uit Antwerpen belast. Deze heer was niet of weinig aanwezig bij het stellen der machines, zat uren bij de uitgekochte medefirmant en had nog praatjes bovendien. De firma stelde dit heerschap dan ook een ultimatum. Vóór deze geharnaste brief werd afgezonden vertoefde Arnoldus ongeveer veertien dagen bij de Bruyn en Kiersch te Aarle-Rixtel, waar hij de gang van het bedrijf nauwkeurig in ogenschouw nam. Met deze firma bleef hij ook connecties onderhouden in verband met de prijs der lompen, etc.
In 1853 draaide de kunstwolfabriek. Verwacht werd dat hier veertig personen werk zouden vinden. Van der Hoeven was bovendien ook begonnen. In beide fabrieken samen waren 30 mannelijke en 78 vrouwelijke personen werkzaam. Daarnaast vonden in de ijzergieterij 24 mannelijke werkkrachten arbeid. Van der Hoeven, die probeerde de zo zeer gewenste gebreide wollen stoffen in Holland en overal elders machtig te worden door meer te bieden dan Asselbergs of de Bruyn en Kiersch, moest deze taktiek spoedig opgeven. Vanaf 1855 werkt alleen nog de kunstwolfabriek van A. en A. Asselbergs. Uit de tekening van fig. 3 zien we, dat de ijzergieterij sedert 1845 een aanmerkelijke uitbreiding had ondergaan. Deze dateert van 1852: het hoofd van de rekeningen van die tijd geeft een groter gebouw te zien dan dat uit de eerste jaren. De waarde van de gebouwen, machines, materiaal en handelsartikelen weten we nauwkeurig uit een schrijven van 13 febr. 1853, wanneer een en ander bij een Belgische firma verzekerd moet worden. Arnoldus schrijft:

„Ingevolge mijne letteren van gisteren zend ik Ued. hiernevens de teekeningen mijner fabrieken, welke ik Ued. ter assurantie heb aangeboden.

A. en A. Asselbergs, Kunstwolfabriek, geheel van steen gebouwd en met pannen gedekt:

de gebouwen derzelve tot eene waarde van	*f* 10.000,—
Stoommachine 8 paarden-kracht	„ 2.000,—
Machineriën en gereedschappen	„ 2.000,—
Lompen en andere goederen	„ 8.000,—
Boerenwoning van steen met pannen gedekt	„ 2.200,—

A. Asselbergs IJzergieterij etc. etc. geheel van steenen gebouwd en met pannen gedekt uitgezonderd van No 11, 12, 13, 14, 15, die van hout gebouwd zijn:

de gebouwen tot eene waarde	*f* 9.000,—
Stoommachine 2 paardenkracht	„ 1.000,—
Gereedschappen en modellen	„ 3.000,—
Voorhanden gefabriceerd ijzer etc.	„ 10.000,—
Lompen	„ 3.000,—
Beenderen	„ 1.000,—
Ruwgietijzer en oud ijzer	„ 5.000,—

Ik weet echter niet of dit moet worden geassureerd. Onder de *f* 10.000,— is het stafijzer en plaatijzer berekend."

ARNOLDUS ASSELBERGS' IJZERGIETERIJ EN IJZERHANDEL.

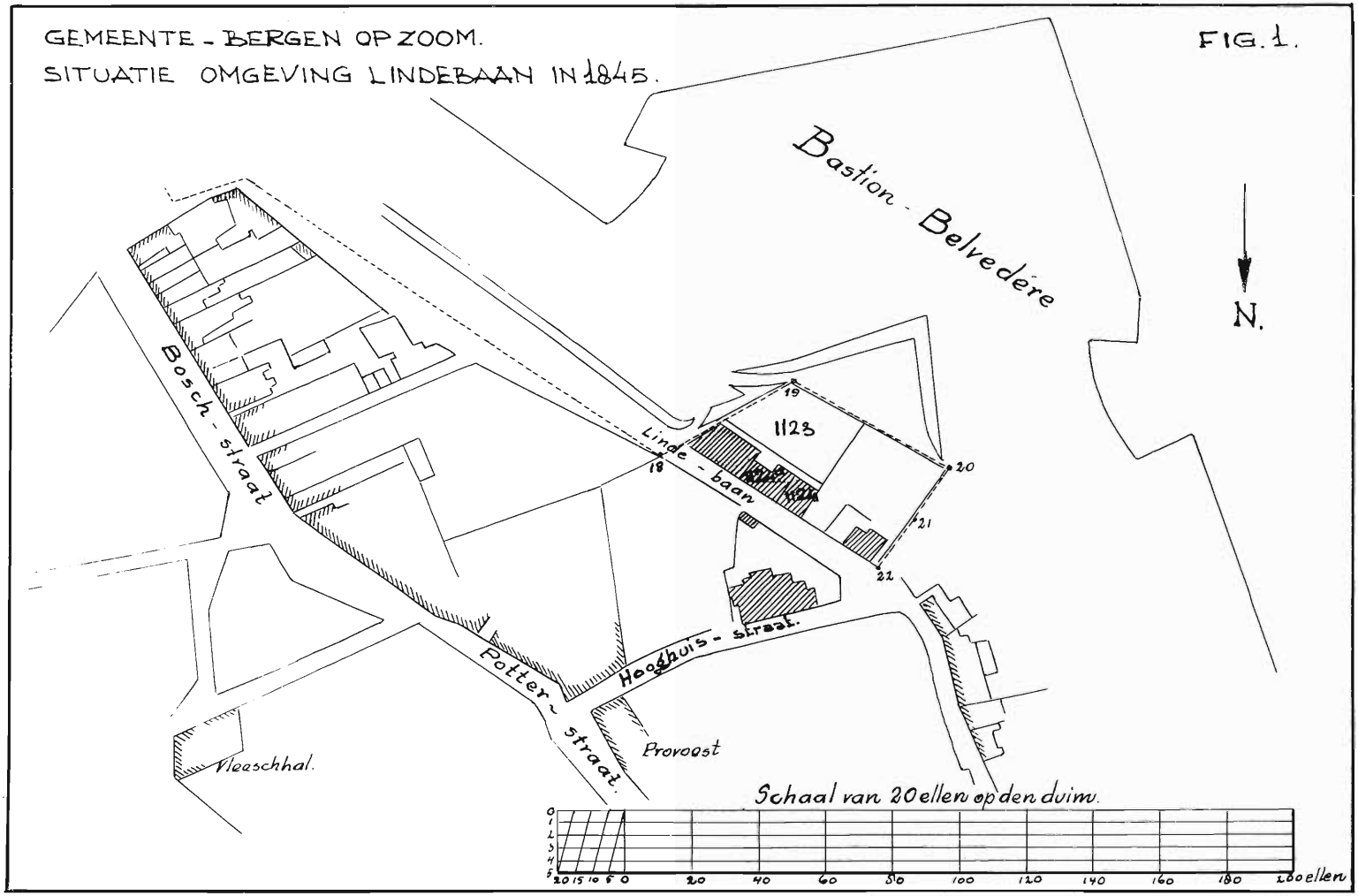
Uit de eerste jaren van het bestaan der firma A. en A. Asselbergs bleef een brievenboek bewaard, dat weinig of geen onderscheid kent tussen de verschillende zaken Asselbergs en daardoor een kijk geeft op de uiteenlopende activiteiten van de hoofdpersoon.

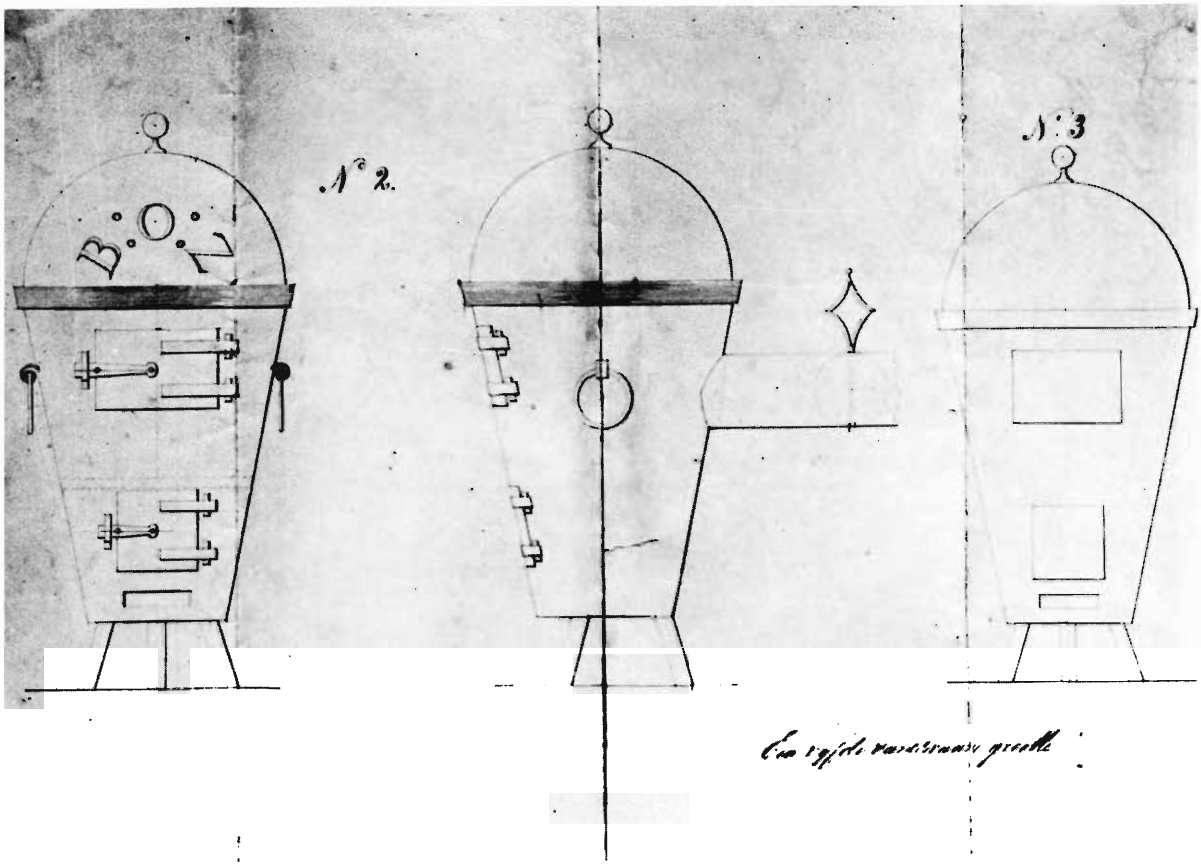
Als eigenaar van de ijzergieterij recommandeert Arnoldus zich voor de fabricage van voorwerpen in smeed- en gietijzer, koper en lood. Behalve kachels vervaardigt hij lantaarnpalen, dak- en kelderramen, potten voor fornuizen, fornuisplaten en ketels, ijzeren waterketels, ankers, ploegijzers, buizen (echter geen getrokken buizen), kachelpotten, putdeksels, raamgewichten, tuingereedschap als schoffels en harken, hangen, duimen en muurankers voor grote gebouwen, wagenassen en onderdelen voor de scheepsbouw.

Ook pletwerk komt uit zijn giet- en smederij en niet te vergeten: koperen sleutels. Daarnaast verricht de fabriek loonwerk (als het afdraaien van gegoten potten). Voor de gehele omgeving wordt Asselbergs op dit gebied het aangewezen adres. Het bijzondere van zijn fabriek zit echter in andere producten.

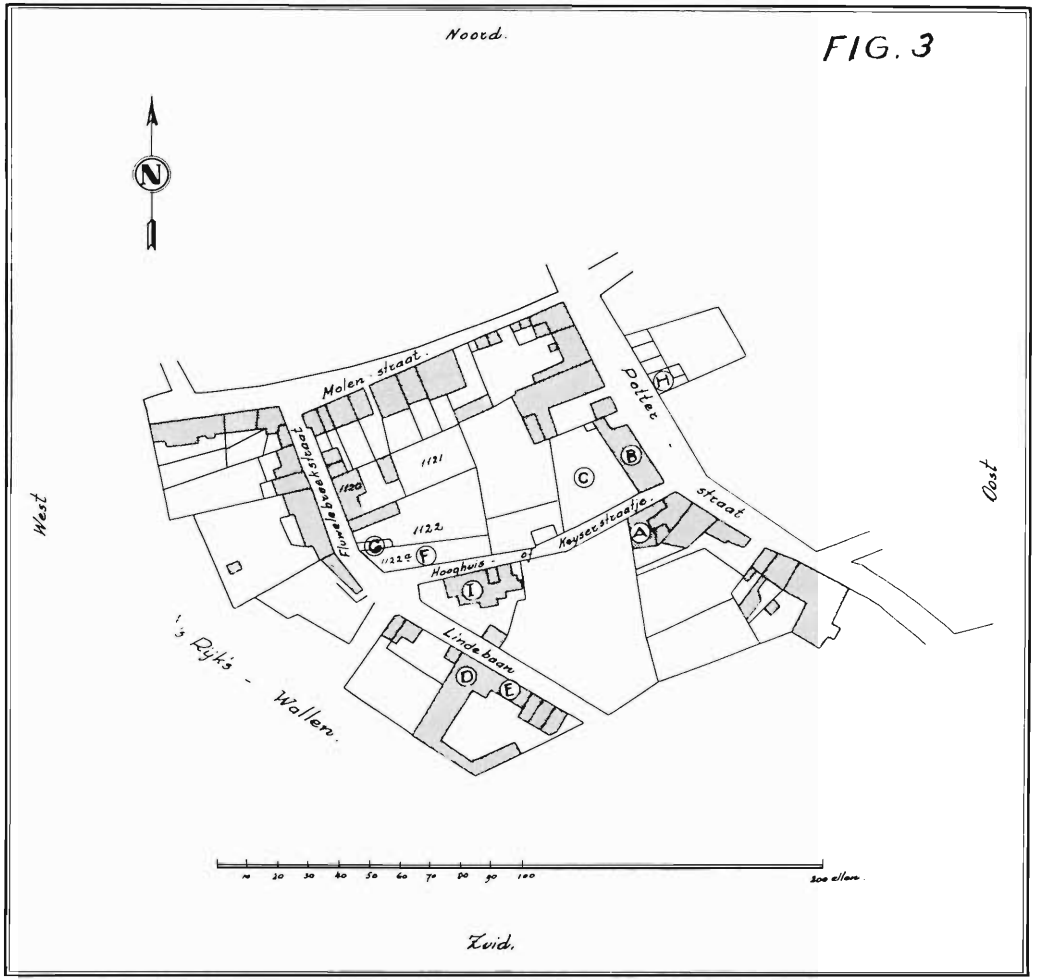
Reeds van den beginne af blijkt de gieterij ingesteld op een bedrijf, dat in de landbouwpolders van Zeeland en West-Brabant zijn laatste bloei beleefde, te weten de verbouw van meekrap, welke bereid werd in de meekrapstoven.

Voor deze laatste inrichtingen wordt Arn. Asselbergs *de* leverancier

GEMEENTE - BERGEN OP ZOOM.
SITUATIE OMGEVING LINDEBAAN IN 1845.
FIG. 1.
Bastion - Belvedère
N.
Bosch - straat
Linde - baan
1123
18
19
20
21
22
Hoogbuis - straat.
Potter - straat
Provoost
Vleeschhal.
Schaal van 20 ellen op den duim.
0 1 2 3 4 5
20 15 10 5 0
20 40 60 80 100 120 140 160 180 200 ellen

Kachels in 1843 geleverd. Grootste hoogte 93 cm, grootste breedte 46½ cm.

Uittreksel

van

het kadastrale Plan

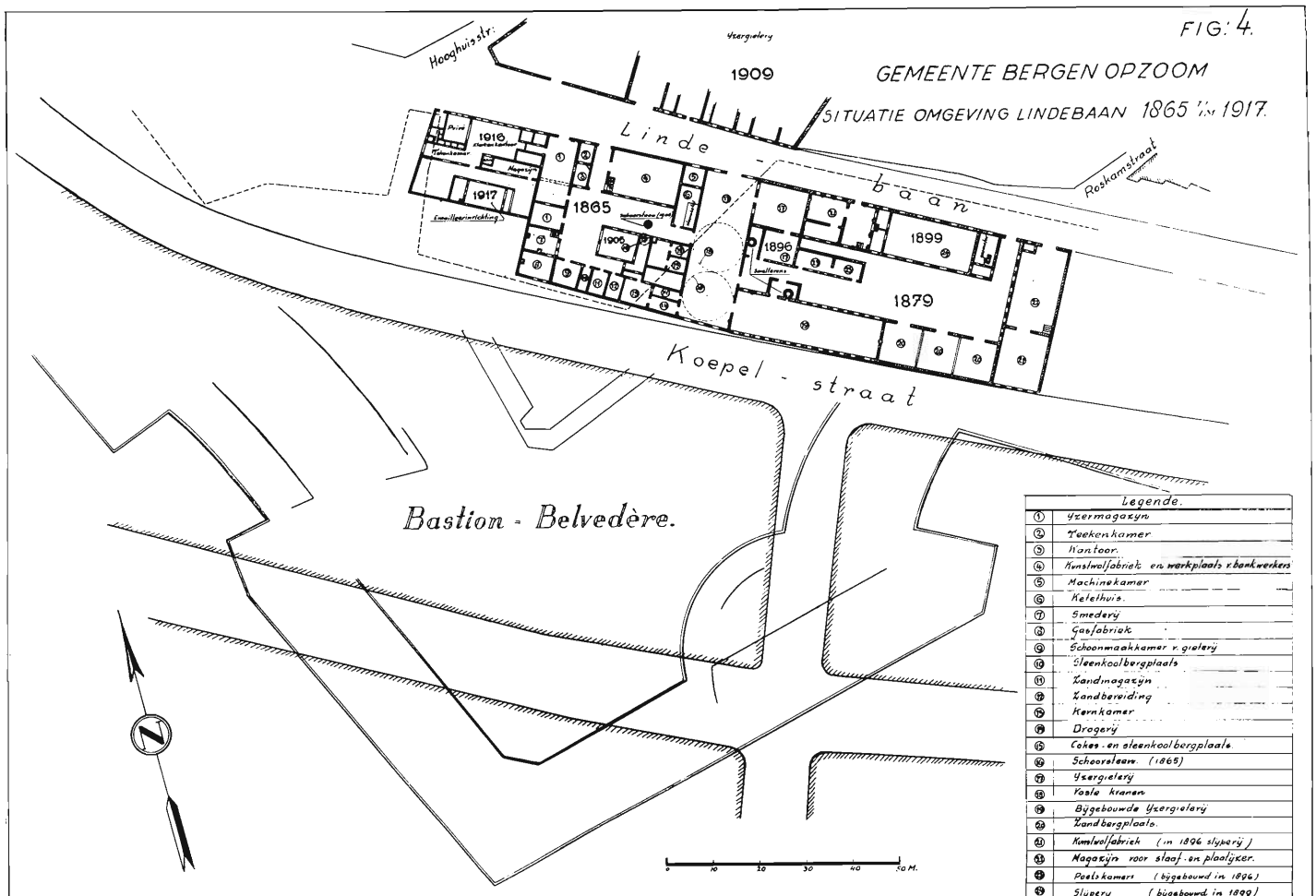
der

Gemeente Bergen op Zoom.

Aanwijzingen.

1120, 1121, 1122 en 1122a Terrein en gebouwen v/d adressan

- (A) Brouwerij van A. J. Febet
- (B) Prevoosthuis.
- (C) Erf van het Prevoosthuis.
- (D) Yzergieterij van den adressant
- (E) Smederij van denzelfden
- (F) Plaats voor het op te rigten Fabriek
- (G) Machien voor hetzelfde
- (H) Magazijn van lompen van den adressant, c.s

FIG: 4.
GEMEENTE BERGEN OPZOOM
SITUATIE OMGEVING LINDEBAAN 1865 t/m 1917.
Hoogbuisstr.
Ysergietery
1909
Linde - baan
Roskamstraat
1916
1917
1865
1908
1896
1899
1879
Koepel - straat
Bastion - Belvedère.
N
0 10 20 30 40 50 M.
Legende.
1 Yzermagazyn
2 Teekenkamer
3 Kantoor.
4 Kunstwolfabriek en werkplaats v. bankwerkers
5 Machinekamer
6 Ketelhuis.
7 Smederij
8 Gasfabriek
9 Schoonmaakkamer v. gieterij
10 Steenkoolbergplaats
11 Zandmagazyn
12 Zandbereiding
13 Kernkamer
14 Drogerij
15 Cokes- en steenkoolbergplaats
16 Schoorsteen. (1865)
17 Yzergietery
18 Vaste kranen
19 Bijgebouwde Yzergietery
20 Zandbergplaats.
21 Kunstwolfabriek (in 1896 slijperij)
22 Magazyn voor staaf- en plaatijzer.
23 Peelskamers (bijgebouwd in 1896)
24 Slijperij (bijgebouwd in 1899)

van de benodigde stampschalen, gegoten messen en vooral van de gegoten ijzeren helmen en kaken van de vuurhaard.
Aan deze helmen werden hoge eisen gesteld. Zij waren vrij ongelijk van afmeting en vorm, zodat hij bij bestelling bijna iedere keer een tekening moet vragen. Met opgave van afmetingen kon slechts worden volstaan bij bekende modellen, die aanwezig waren.
Behalve aan deze landbouwnijverheid leverde Arnoldus ook onderdelen voor oliemolens, die in het zelfde gebied voorkwamen (koolzaad!). Misschien mogen we spreken van een bijzondere interesse voor het verwerken van agrarische producten, want in september 1853 komt hij te Breda op een tentoonstelling uit met een werktuig om tabakstelen te bewerken, tegen de prijs van *f* 250,—. Te zelfder tijd is Arnoldus in onderhandeling met de Spoorwegen om een flinke order gietwerk machtig te worden.
Een andere belangrijke omstandigheid komt eveneens in de werkzaamheden tot uiting. Het herstel in 1853 van de kerkelijke hiërarchie leidde vrij spoedig tot het oprichten van nieuwe parochies, met als gevolg de bouw van nieuwe kerken.
Voor de meeste kerken in het bisdom van Breda, zeker die, waarvan de bekende aannemer Soffers de bouwer was leverde Arn. Asselbergs de grote ijzeren kerkramen. Dat was geen eenvoudig werk: er kwamen er drie klaar in de veertien dagen. Dergelijke leveranties geschiedden ook aan Hervormde Kerken.
Meer zorg eisen de hekken, kruisen (ook torenkruisen) en zelfs beelden voor grafmonumenten, de leeuwenkoppen en sierstukken voor stoephekken, waarin de firma een specialiteit werd. Verwant daarmee is het gieten van ijzeren tuinstellen en sierlijke spijlen voor trappen en balcons. Dit soort werk eiste een grote mate van vakbekwaamheid en zorg en kweekte bij de werklieden het vakmanschap, tot het maken van prima en zuiver uitgevoerd gietwerk, waarop de naam van de firma rust voor halffabrikaten.
Reeds in de eerste jaren van de ijzergieterij levert Arnoldus' IJzergieterij dergelijke halffabrikaten aan C. Klep Jr. te Breda, waarmee hij jarenlang de beste betrekkingen onderhield.
Wanneer de gieterij in deze beginjaren met kamraderen, kettingen voor katrollen en dergelijk soort van zaken te doen krijgt, wordt om alle risico's te vermijden, een beroep gedaan op een smid te Wouw. Specialiteitsproducten blijven echter kachels van de eenvoudigste vorm tot en met de voor die tijd meest luxueuze uitvoering. Met een zekere

liefde schrijft Arnoldus over een „goede kachel met koperen lijsten, koperen knoppen en koperen tuil met (vergulde) koperen hekkens om de buis voor de prijs van *f* 16,—." De beste waren voorzien van opgeklonken buizen van geslagen ijzer, waarvan de buizen 6 streep dik zijn. Voor de prijs van *f* 26,— was dit iets uitstekends in haar soort. Op de productie quantiteit van de ijzergieterij en grofsmederij krijgen we geen kijk.
Enkele malen (om het kwartaal?) bestelt hij te Brussel 40 duizend kg. cokes. De vraag blijft of dit alle bestellingen zijn, omdat daarnaast ook cokes uit Dordrecht wordt aangevoerd.
Het aantal werklieden in het bedrijf werkzaam en de gebruikte machinekracht kunnen iets meer zeggen. De cijfers schijnen niet geheel betrouwbaar, doch er is wel een middel deze te corrigeren.
De gemeentelijke of de provinciale jaarverslagen vermelden over de ijzergieterij de volgende gegevens:

	Aantal:	*Werktijd:*	*Dagloon:*	*Stoomwerktuigen*
1851:	±30 werklieden			een stoommachine
1852:	4 werklieden			een stoommachine
1853:	24 werklieden	12 uur p. dag	*f* 0,90 tot *f* 1,20	4 p.k.
1854:	10 mannen en 4 jongens			
1855:	10 mannen en 5 jongens	12 uur p. dag	*f* 0,90 tot *f* 1,20	4,5 p.k.
1856:	10 mannen en 5 jongens	idem	idem	idem
1857:	13 mannen en 4 jongens	idem	idem	idem
1858:	13 mannen en 4 jongens	idem	idem	idem
1859 t/m 1866:	3 mannen en 6 jongens			

Het is vrij onwaarschijnlijk, dat in het jaar 1852 minder arbeiders in dienst zijn geweest dan in 1851 of '53. Immers voor de patentbelasting is bij deze bedrijven het aantal werklieden (met minima en maxima) maatgevend voor het bedrag dat wordt geheven. Nu betaalt Arnoldus de eerste jaren de zelfde som, de conclusie is dus, dat het aantal werklieden vrijwel hetzelfde gebleven is.
De daling van 1854 is verklaarbaar uit de sterk oplopende prijs van ijzer en kolen, wat de afname kan verminderd hebben.

Zijn aanslagen in de patentbelasting als gieter en kachelmaker, in welk tarief overigens geen wijziging komt, geven het volgende beeld:

	Gieter	*Kachelmaker*
1855/6	5 gld.	5 gld.
1856/7	5 gld.	5 gld.
1857/8	5 gld.	17 gld.
1858/9		
1859/60	12 gld.	14 gld.
1860/61	5 gld.	24 gld.
1863/64	17 gld.	17 gld.
1868/69	24 gld.	33 gld.

Deze cijfers komen overeen met de toename van het aantal arbeiders na 1856, doch stellen tevens de onjuistheid van het opgegeven aantal arbeiders van 1859 t/m 1866 in het licht. Hierin moet een vergissing schuilen, omdat er niet op gelet is, dat de patentwet twee bedrijven in een werkplaats onderscheidt.

HET HUIS „LONDON" WORDT IJZERHANDEL EN HOOFDKANTOOR.

Van den beginne af gaat de ijzergieterij van Arn. Asselbergs samen met een handel in ijzerwaren.De hoofden van zijn rekeningen spreken met nadruk van een handel in spijkers. Deze werden in het eigen bedrijf vervaardigd en overigens, evenals klinknagels, met grote hoeveelheden uit Gosselies (Henegouwen) betrokken. Hij wilde daarin zo gesorteerd zijn, dat hij verzocht hem een kaart met spijkers en modellen van de soorten hoefnagels te zenden om de klanten beter te kunnen gerieven. Scharen en messen betrok hij van Grothaus te Remscheid. Koekepannen kwamen eveneens uit Duitsland, maar werden ook door het bedrijf zelf vervaardigd. Met een zekere trots schrijft hij: „ik handel alleen in wat ik zelf fabriceer, n.l. gietwaren, koekepannen en spijkers." De vraag of deze artikelen in het winkel- en woonhuis Kremerstraat E 19 verkocht werden kan niet met zekerheid worden beantwoord. Naast degelijke lakenstoffen verkocht hij daar allerlei huishoudelijk aardewerk en kramerijen, als lepels, vorken, sauskommen, broodkorven en mostaardpotten. Scharen en messen passen daar vrij goed bij. Spijkers ging ook nog. Maar plaat- en staafijzer? Dat zou een vreemde combinatie zijn. Aan de gieterij moet een dergelijke handel echter een voortdurende last bezorgd hebben. Spoedig vond hij ook hiervoor een goede oplossing, door op maandag 6 april 1857 het huis „London" in de Lieve Vrouwestraat met de achtergelegen schuur en erf in het

Londonstraatje aan te kopen van de wijnhandelaar A. J. L. de Roock. Onbedoeld was dit een bijzondere keus. Dit oude brouwershuis, daterend van 1627, bezit een natuurstenen renaissance gevel voorzien van fraai beeldhouwwerk en is een der weinige Bergen op Zoomse huizen, waarvan de gevel vrijwel onbeschadigd bewaard is gebleven. Hierin werd en is nog de ijzerhandel gevestigd. Van den beginne af voerde hier Petrus Johannes, een der zonen van Arnoldus, de feitelijke leiding. Deze jongeman verzorgde reeds jaren de correspondentie en administratie voor zijn vader. Ook voor de andere bedrijven waarbij Arnoldus betrokken was. Dit centraal punt groeide geleidelijk uit tot het hoofdkantoor van de verschillende zaken en dat bleef zo tot 1917.
Wanneer het bedrijf geen gebrek aan ruimte en niet voldoende werk had gehad, met de zekerheid nog meer werk te kunnen aannemen, zou Arnoldus Asselbergs stellig niet zijn overgegaan tot een vergroting, laat staan een vernieuwing van de ijzergieterij. Zijn plannen daartoe kregen in 1864 vaste vorm. De aanleiding was echter de kunstwolfabriek.

ONTWIKKELING DER KUNSTWOLFABRIEK.

Na het uittreden van Van der Hoeven, was deze laatste een eigen kunstwolfabriek begonnen, doch deze viel reeds voor 1855 stil. Daarentegen nam het bedrijf van A. en A. Asselbergs behoorlijk op. Dat wil niet zeggen, dat dit bedrijf met geen tegenslagen te kampen had. Er waren technische moeilijkheden doordat bijv. de pomp van de stoommachine niet voldeed. Ook werd het afgeleverde product aanvankelijk niet zo gunstig beoordeeld. Ten einde dit te verbeteren was Arnoldus onvermoeid werkzaam.
Bij het arbeidsproces was, gelijk reeds werd opgemerkt, de sortering van het grootste belang. Als lompenhandelaar beschikte hij in dit opzicht reeds over een zekere naam. Vandaar dat hij de leverancier van lompen werd voor de firma Pannekoek te Eerbeek, de fa. P. van Gelder en Zoon te Wormerveer en een Maastrichtse papierfabriek. De kunstwolfabriek voerde de nauwkeurige sortering tot in de kleinste bijzonderheden op. Arnoldus laat de kleine opkopers bij zich komen of bezoekt hen om deze mensen de finesses van het onderscheid der stoffen, de vezels en draden bij te brengen, waardoor hij hen meer kan bieden en tevens in eigen werkplaats de hoogste nauwkeurigheid bereiken.
Al deze technische kennis met haar financieel gunstige resultaten dreigde verloren te gaan door het voorstel van de minister tot wijziging van het tarief der in- en uitgaande rechten, dat in 1854 bij de Tweede Kamer

werd ingediend. Het voorstel was de uitvoerrechten op wollen lompen sterk te verminderen. Hierover diende Arnoldus (waarschijnlijk door bemiddeling van mr. Karel Meeuwese) bij de betrokken minister een gedocumenteerd betoog in, waarin hij bewees, dat reeds bij een uitvoerrecht van *f* 1,50 de kunstwolfabrieken ten onder moesten gaan. Z.i. diende het uitvoerrecht van wollen lompen gelijkgesteld met dat der andere lompen. Het resultaat was, dat het uitvoerrecht gesteld werd op *f* 5,— terwijl de uitvoer van kunstwol geheel vrij kwam. Daarmee waren deze fabrieken gered. Nog het zelfde jaar gaat de firma over tot het aanschaffen van een stoommachine van 16 p.k. Stellig heeft de werkmeester der ijzergieterij hierbij van voorlichting gediend, want deze machine werd te Châtelineau gekocht. Dit stuk dat een waarde vertegenwoordigde van *f* 2.000,— arriveerde in mei 1855 te Bergen op Zoom. Hiervoor zal een grotere hoeveelheid steenkool nodig zijn geweest, dan in 1854, toen zesduizend mud per jaar werd verbruikt. Ten einde voor het vervoer van lompen en beenderen geheel onafhankelijk te zijn, was de firma A. en A. ook in het bezit van een (tjalk) schip.
In het kunstwolbedrijf waren werkzaam:

	Mannen		*Vrouwen*		*Dagloon*	
	Volwassenen	Jongens	Volwassenen	Meisjes	Minimum	Maximum
1855:	26	16	40	23	*f* 0,30	*f* 1,—
1856:	20	14	35	20	idem	idem
1857:	32	14	54	23	idem	idem
1858:	30	14	51	24	idem	idem
1859:	6	10	25	15	minderj. *f* 0,30	*f* 0,70
					volw. *f* 0,90	*f* 1,—
1860:	6	10	25	15		
1861:	5	7	30	14	per week	*f* 2,— tot
					f 1,— tot *f* 3,—	*f* 3,—
1862:	6		25			
	14-18 j.	*tot 14 j.*	*14-18 j.*	*ben. 14 j.*	*voor de categorieën*	
	10	8	4	7	70-50-25 ct.	50-30-25 ct.

Deze cijfers laten enigszins zien, dat kunstwol als uitvoer artikel vrij sterk onderhevig was aan conjunctuurinvloeden. Meermalen zat de firma dientengevolge met grote voorraden, die werden opgehouden tot de prijs lonend was. Dit eiste financiële draagkracht. Al had Arnoldus Asselbergs langzamerhand enig kapitaal gespaard, zonder crediet was een dergelijke handel niet vol te houden. Van den beginne af is hem

dit krediet verleend door de schorshandelaar en expediteur J. B. Croll en Co. te Rotterdam, die voor enkele zijner handelsvrienden als kassier optrad.
Intussen deden zich persoonlijke moeilijkheden voor tussen Arnoldus en Antonius. Op 9 december 1864 schrijft de eerste aan Croll „de vriendschap tussen mijn broeder (mede vennoot) en mij sedert eenige tijd geschokt zijnde, verlang ik met de firma voor Nieuwjaar effen rekening te maken." Een familiebriefje gewaagt zonder meer van „de eerrovende handelwijze" van Antonius. Dat was iets wat Arnoldus kwalijk kon verdragen. Hij zocht ten slotte een uitweg om geheel op zichzelf te komen staan. Daarvoor waren gebouwen nodig.
Zaterdag 20 augustus 1864 deed hij daarom het hoogste bod bij de publieke verkoop van de gebouwen en de bijbehorende gronden der voormalige branderij van de firma de Ram en Cie., zijnde twee pakhuizen met een perceel moestuin, staande en gelegen te Bergen op Zoom in het Keizerstraatje letter I nr. 50, waarvan een der pakhuizen uitkomt in de Lindebaan, alsmede twee huisjes met een loods en een perceel moestuin, staande en gelegen aan de noordzijde van de Lindebaan, sectie G nr 1875, 1877, 1819, 1820, 1821 en 1822 (*Zie fig. 3*).
Deze gebouwen en gronden waren gelegen tegenover de gieterij. Moest het zover komen, dat Arnoldus zich uit de firma A. en A. Asselbergs zou terug trekken om daarna zelfstandig de fabricage van kunstwol te beginnen, dan kon hij die gebouwen niet missen. Hoewel hij aanvankelijk niet zo ver wilde gaan, kwam het spoedig tot ontbinding van de bestaande vennootschap tussen de twee broers. De 22e maart 1865 werd hiervan in het „Het Nieuws- en Advertentieblad" van Bergen op Zoom kennis gegeven.
De balans van de firma A. en A. ziet er in dec. 1864 als volgt uit:

Baten:

Fabrieksgebouwen en gereedschappen		*f* 12.000,—
Huis tegenover de fabriek		„ 3.000,—
Huis achter de fabriek		„ 1.500,—
Schip		„ 4.000,—
Boekschulden		„ 5.000,—
Voorraad		„ 5.000,—
Arn. Asselbergs te betalen		„ 15.000,—
	Totaal	*f* 45.500,—
Daartegenover stond een bedrag aan lasten groot		„ 16.600,—
	Blijft	*f* 28.900,—

Arnoldus had dus een bedrag te vorderen van *f* 14.450,–. Met dit bedrag voor ogen was gemakkelijk een minnelijke schikking te treffen, die spoedig plaats had. Ze komt hierop neer, dat de firma Asselbergs en Soffers (naam van de echtgenote van Antonius) het bestaande bedrijf voortzet en Arnoldus een nieuwe kunstwolfabriek oprichtte. Dit paste in zijn voornemen tot een algehele vernieuwing zijner ijzergieterij.

EEN NIEUWE IJZERGIETERIJ, 1865.

Voor de bouw van deze nieuwe fabriek, die een groter oppervlak zou beslaan dan de bestaande, waren twee dingen noodzakelijk. Eerstens moest Arnoldus in de gelegenheid zijn meer grond aan te kopen en tweedens diende hij over een groter bedrijfscrediet te beschikken, want de aankoop van gronden en de nieuwe gebouwen zouden een groot deel van zijn kapitaal opslorpen.
Het eerste punt vond een vlotte oplossing. Uit de plattegronden blijkt, dat de oorspronkelijke gieterij onmiddellijk grensde aan het bastion Belvédère. In 1865 stond echter al geruimen tijd vast, dat de vesting Bergen op Zoom zou worden geslecht. Enkele lunetten waren reeds gesloopt. Arnoldus Asselbergs verzoekt daarom de Minister van Oorlog „een gedeelte van Rijks militaire gronden in bastion Belvédère der vesting, ter oppervlakte van nagenoeg 765 vierkante el te mogen afgraven en daarop te mogen plaatsen gebouwen van steen tot uitbreiding zijner fabriek."
Dit verzoek kon niet volledig worden ingewilligd, doch bij ministerieel besluit van 6 februari 1865 werd hem een gedeelte grond, ter oppervlakte van nagenoeg 400 vierkante el, met ingang van 1 maart 1865 voor het gevraagde doel in gebruik gegeven, waarvoor hij dan jaarlijks per vierkante el drie cent recognitie te betalen had. De kosten van het afgraven en het verder in orde maken van het terrein kwamen natuurlijk te zijnen laste.
Nu kon de volgende stap worden gezet, n.l. Gedeputeerde Staten verzoeken, verlof te geven tot oprichting ener nieuwe ijzergieterij, beenzwartbranderij en kunstwolfabriek in deze gemeente. Bij beschikking van de Commissaris der Koningin van 3 juli 1865 werd deze vergunning verleend.
Met de bouw was bereids begonnen, want reeds een maand tevoren stond het gemeentebestuur toe de Lindebaan tijdelijk af te sluiten om de aannemer meer ruimte te geven bij de aanbouw der fabriek.

Niet alleen verrees daar een nieuwe grote gieterij (*zie fig. 4*) maar aan de overzijde liet Arnoldus een vijftal woningen bouwen voor de knechts. Aan ieder van deze huizen werd een smederij verbonden. Hier woonden werkkrachten van de fabriek, die door deze smederij gelegenheid kregen zelfstandig bijzondere opdrachten uit te voeren, waarvoor de gieterij niet de geschikte gelegenheid bood. Dit stelde deze mannnen in staat hun verdiensten op te voeren.
Op 31 oktober 1865 kwam het verlof binnen van de Ingenieur van het Stoomwezen tot het gebruik van een stoomwerktuig.
Ten einde niet afhankelijk te zijn van de wisseling der seizoenen, was Z. M. de Koning verlof verzocht een eigen gasinrichting aan te brengen tot verlichting van de ijzergieterij, etc. Bij K.B. van 24 februari 1866 werd ook deze vergunning op bepaalde voorwaarden verleend. Deze installatie werd zoveel mogelijk in eigen bedrijf vervaardigd.
De financiële gevolgen van de nieuwbouw vonden wel een oplossing volgens de wens van Arnoldus, doch baarde hem niettemin niet weinig zorg. In december 1864 schrijft hij zijn handelsrelatie en credietverstrekker J. B. Croll en Cie. te Rotterdam:
„Het benoodigd kapitaal, dat bij de toenemende vooruitgang van mijne zaken steeds groter wordt, verhindert mij aan dezelve de gewenste uitbreiding te geven, zonder het inroepen van vreemde hulp, die ik steeds bij UEd. vond door tussenkomst der firma A. en A." Arnoldus geeft dan een overzicht van zijn bezittingen ten einde aan te tonen, dat zijn persoonlijke credietwaardigheid zeker zo goed is als die van de ontbonden firma A. en A. Tevens vormt dit schrijven de inleiding van een uitvoerige briefwisseling met de bedoeling het bedrag van zijn crediet te verhogen. Zonder omwegen verklaart hij „het bouwen van mijne fabriek en de dagelijksche uitgaven voor lompen, welke voor 't oogenblik bijna niet te verkoopen zijn, putten mijne financieën zoo goed als uit." Hij verzocht daarom zijn crediet te verhogen van 20 tot 40 mille (9 okt. 1865).
Volgens de staat van zijn bezittingen, welke hij in december 1864 had verstrekt, vertegenwoordigde, *buiten* andere eigendom van huizen en gronden, zijn gieterij, aandelen in fabrieken, handelsartikelen en vorderingen op derden de volgende waarden:

de ijzergieterij, gebouwen, gereedschap, modellen en voorraad ijzer	*f* 12.000,—
voorraad goederen in de ijzerwinkel	„ 22.000,—
voorraad manufacturen, glas, aardewerk (winkel Kremerstraat)	„ 8.000,—

voorraad lompen en oud ijzer	„ 28.000,—
aandeel gasfabriek	„ 25.000,—
in te vorderen boekschulden	„ 50.000,—

Eind oktober '65 had hij voor de nieuwe ijzergieterij 40 mille uitgegeven en bedroeg zijn vooraad lompen en oud ijzer 43 mille, terwijl zijn vorderingen op anderen waren gestegen. Er werden dus aan zijn financiën hoge eisen gesteld, want de bovengenoemde bedragen waren slechts op lange termijn realiseerbaar in contanten. Zonder de vraag om meer crediet bevestigend te beantwoorden, heeft de fa. Croll en Cie Arnoldus door de moeilijkheden heen geholpen. De Bergse industriëel en koopman deed ondertussen alles om dit crediet zo spoedig mogelijk van 35 tot minder dan 20 mille terug te brengen. Dat lukte hem pas met moeite in 1868. Dat behoeft geen verwondering te wekken. Immers na de hausse van 1864 zette reeds spoedig een kentering in, zodat 1866 een crisisjaar werd, te erger nog door een cholera-epidemie, die vele activiteiten verlamde. Over de gevolgen hiervan was men zo gauw niet heen. De correspondentie over zijn geldzorgen verheldert de kijk op het karakter van de credietnemer en credietgever. Zij geeft de indruk, dat Arnoldus een eerlijk en zeer hard werkend zakenman is, die vertrouwen wekt en zelf ook schenkt als hij ziet, dat dit vertrouwen verdiend is. Maar dan verwacht hij ook zelf vertrouwen te genieten. Ziet hij zich daarin tekort gedaan of bedrogen, dan komt hij kernachtig op voor zijn goed recht, maakt geen geheim van zijn gevoelens en verbreekt als het nodig is zonder pardon de connecties.
Zeventien jaar deden Croll en Arnoldus in 1865 reeds zaken. Croll expedieert kunstwol, beenderen, lompen en schroot met scheepsladingen voor zijn cliënt naar Engeland en Duitsland en geeft daarop crediet. Ook Crolls financiën zijn beperkt („ik ben geen millionair", schrijft hij) en hij is geen beroepskassier. Croll is dus niet bereid Arnoldus op een z.g. credietbrief als garantie, tot een onbepaald bedrag geld voor te schieten, zelfs niet op een authentieke borgtocht van de Nederlandse Bank, omdat zijn middelen hiervoor ontoereikend waren. Dit griefde deze Asselbergs, die voor een dergelijk crediet een belangrijk bezit aan vaste goederen als onderpand wil geven, doch er tegen op ziet iemand anders geld te vragen, omdat hij Croll vertrouwt en weet dat het omgekeerde het geval is. Ongetwijfeld zou Arnoldus ook bij anderen crediet hebben gekregen, al ontbrak het in die tijd in Nederland aan een flink bankwezen. Croll hielp alleen omdat hij toevallig geld vrij had en in zijn Bergse klant ook de mens ziet. Hij durft daarom te schrijven:

„Uit onze langdurige kennis en veelvuldige relatiën, ontleent schrijver dezes het regt, om eenen raad te herhalen, die hij u al eens meer heeft gegeven: ga bedaard en met overleg te werk, raadpleeg niet alleen Uwe, nog zo jeugdige ambitie, maar zie alles zo te regelen, dat Gij de zaken onbekommerd en zonder grote zorgen kunt nagaan. Op onze jaren mogen wij wel naar wat bedaardheid verlangen" (6 jan. 1866).
Zorgen had Arnoldus zeker meer dan genoeg gehad. Zij namen hem geheel in beslag en zo is het verklaarbaar, dat hij zijn buurman tijdens een concert (van de „Harmonie") op diens vraag, hoe hij het juist gespeelde nummer had gevonden, antwoordde: „Mijn schoorsteen is klaar". De schoorsteen was wel klaar, maar kon zijn zorgen de lucht niet inblazen. In psychisch opzicht onderging ook deze sterke, ondernemende en actieve mens de uitwerking van de crisis. Anders blijft het onbegrijpelijk hoe hij met een pas voltooid nieuw bedrijf en een hoofd vol plannen tot tweemaal achtereen in een brief schrijven kan: „ik zoude geen hypotheek durven nemen... omdat ik mijzelven niet vertrouw." En iets verder „ik wantrouw mij zelven" (24 sept. 1866). Croll stelt die openhartigheid op prijs en waarschuwt: „Gij zult U wel herinneren, dat wij U ook herhaaldelijk tegen onbedwongen ambitie gewaarschuwd hebben, want geachte vriend, daarvoor zoudt Gij U zelven en soms ons er bij vastzetten...
Geachte vriend, wij herhalen nogmaals, werk niet boven Uw krachten. Als Gij met Uw kapitaal zóó na aanwerkt, dan loopt Gij te veel gevaar om U, al was het maar in onaangenaamheden, in onrust te brengen. Matig Uw ambitie wat! Het is waarlijk verkeerd om te hoog te willen vliegen! Althans om wat rust en genoegen van het leven te hebben. Houd U dit nu eens voor gezegd" (28 sept. 1866).
Arnoldus had ongetwijfeld met Croll over zijn plannen gesproken en die waren niet mis, anders zou deze in dezelfde brief niet hebben geschreven: „Wij houden ons overtuigd, dat wanneer Gij een ton meer ter Uwer beschikking hadt, dat Gij daarvoor voordeelig, zéér voordelig emplooi zoudt vinden of weten."

Firma Arnoldus Asselbergs en Zonen.

Mogelijk waren de nieuwe ambities van Arnoldus ontwaakt nadat hij zich, toen de nieuwe fabriek ging draaien, de handen in zeker opzicht wat meer vrij had gemaakt. Op 16 december 1865 ging Arnoldus met twee van zijn zonen *Johannes Petrus*, koopman en *Carolus Johannes* ijzergieter, voor gemene rekening een vennootschap aan onder de

firmanaam *„Arnoldus Asselbergs en Zonen"*, met als doel „het drijven eener ijzer- en kopergieterij, eener smederij, de handel in plaat- en staf-ijzer en het fabriceren van kunstwol."
Elk der vennoten verplichtte zich daarvoor een gelijk bedrag aan kapitaal te storten, doch aanvankelijk zou de vennoot Arnoldus het geheel benodigde kapitaal inbrengen, daaronder begrepen de fabrieksgebouwen met toebehoren door hem gesticht, alsmede de benodigde en blijkens inventaris voorhanden machinerieën, toestellen, werktuigen, gereedschappen en grondstoffen.
Deze nieuwe vennootschap onder firma zou ingaan 1 januari 1866 en hiervan werd bij circulaire van die datum aan alle zakenrelaties kennis gegeven. De opzet van deze vennootschap was, beide zonen onafhankelijk te doen worden van de vader. De feitelijke taakverdeling der broers is uit hun beroep op te maken. J. P. was voornamelijk, wat hij altijd was geweest, de administrateur van het geheel en verder in het bijzonder belast met de handelsafdeling: de ijzerwaren en kramerijenhandel in de Lieve Vrouwestraat, welke het eigen bezit bleef van Arnoldus. Carolus hield zich bezig met de gieterij. De uitbreiding van de plattegrond en de aanzichten van de fabriek laten ons duidelijk de groei van het bedrijf zien. Ook de toename van het aantal werklieden toont duidelijk aan, dat het bedrijf van meer betekenis werd.
Deze mensen moesten wonen en behalve voor de vijf smeden, bouwde de patroon, die zelf met vijftien kinderen gezegend, zich ook huisvader voelde, in 1866 nog een achttiental huizen voor andere arbeiders in de Fluwelebroekstraat. Zestien daarvan vormen de huidige Johannesstraat. Voor werklieden van de kunstwolfabriek hebben deze woningen stellig niet gediend, want, zoals we nog zullen zien, nam dit bedrijf steeds meer in betekenis af.
Nu de cijfers van de aantallen werklieden. Zij konden precies worden nagegaan, omdat de loonlijsten vanaf september 1867 bewaard bleven.

	Gieters:	*Smeden:*	*Totaal:*
Sept. 1867:	32	9	41
„ '68	28	9	37
„ '69	29	9	38
„ '70	25	9	34
„ '71	27	10	37
„ '72	31	9	40
„ '73	27	11	38
„ '74	25	13	38
„ '75	30	11	41
„ '76	32	11	43

				Kachelmakers:	
„	'77	38	8	6	47
„	'78	32	9	5	46
„	'79	32	10	5	47
„	'80	32	16	6	54

In vergelijking met de andere maanden van het jaar zijn dit minimum cijfers, meestal zijn enkele werklieden meer in dienst. De namen van de krachten, die blijkens hun loon de z.g. positie van „werkbazen" innemen, dienen hier nader besproken.

De eerste man onder de gieters blijft tot 8 maart 1872 Adr. Cosijn. Zijn plaats wordt ingenomen door *Petrus Koolen* (geb. 1845 te Goes), die al geruime tijd in de fabriek als gieter werkzaam was en in 1900 nog de dagelijkse leiding heeft in de gieterij. Naast hen is *Paulus Borghouts* (geb. 1844) blijkbaar een bekwaam gieter. Hij vertrekt in 1878 naar Breda. Bij de smeden is *Godefridus Kuyper* (geb. 1824 te Bergen op Zoom) de voorman, bijgestaan door mannen als *Willem Jordans* en *Kaspar Stuart.*

Een nijverheid, die voor Bergen op Zoom geheel nieuw was, moest echter ook krachten uit den vreemde aantrekken. Dit gold zeker voor de machinist. Sedert 15 april 1866 was als zodanig werkzaam *François Louis,* (in de wandeling *Suus Colijn*) uit Gent (geb. 1825). Hij vertrok in mei 1870 en vond eerst een jaar later een opvolger in de persoon van *Abraham van den Abeele* uit Rotterdam (geb. 1843), die we in 1900 nog in de draaierij als voorman werkzaam vinden. Onder de smeden treffen we vanaf juli 1874 ook een buitenlander n.l. *Theodoor Mohaupt* geb. 1828 te Friendland (Dl.). Hoewel hij in 1883 naar zijn vaderland terugkeerde, vinden we hem in 1886 opnieuw onder de smeden werkzaam. Zijn komst houdt waarschijnlijk verband met een specialisatie in de kachelfabricage. Ongeveer tegelijk met hem was n.l. in juni 1874 *Pieter Terpstra,* een kachelmaker uit Leeuwarden, bij de firma te werk gesteld. Aanvankelijk genoemd onder de smeden, is hij, wanneer de kachelmakers in 1877 in de loonboeken een afzonderlijke rubriek gaan vormen, de voorman van deze afdeling. Wanneer Terpstra in '79 vertrekt neemt eerst *de Rooy* en later *van Egeraat* hier de leiding.

Er zouden nog meer namen te noemen zijn, bijv. die van Th. de Clercq. Zij bewijzen alleen hoe belangrijk een dergelijke nieuwe industrie is voor het aantrekken van bekwame vaklieden. Hun familienamen vinden we een geslacht later nog in de stad terug en dan zijn het zelfstandige middenstanders, ofwel bekwame modelmakers, vormers, gieters en sme-

den, die de ruggegraat hielpen vormen van de Bergse metaalnijverheid. Wat nu de producten van het bedrijf betreft, behalve kachelmakerij (van overwegend potbuikkachels) blijkt de fabriek tevens loongieterij voor West-Brabant en Zeeland en levert zij aan opdrachtgevers door geheel Nederland verspreid ook ijzerwerk voor naaimachines, strijkijzerbouten, dakramen, haardstandaards, paraplu- en jassen standaards, medaillon panelen, ornamentwerk voor kachels en z.g. „knorren". Ook koperen kandelabers en kolenbakken vindt men onder de geleverde artikelen.
Paraplustandaards met kapstokken, kruizen en sierlijke tuinbankpoten werden in 1866 nog wel betrokken van Corneau Frères te Charleville, maar spoedig maakte men deze voorwerpen zelf. Daarnaast zijn er leveranties van torenkruizen (o.a. Princenhage), grote sierpanelen voor kerkdeuren, onderdelen van brandkasten. Ook werden voor kerken en grote gebouwen de dakgoten pasklaar afgeleverd. Hoe verscheiden de leveranties van de firma waren blijkt wel uit het feit, dat zij 24 aug. 1869 aannam de gemeente Bergen op Zoom de gehele bovenbouw ener plaatijzeren brug, de z.g. „Bonte Brug", te leveren voor *f* 7.980,–, en in 1872 de installatie van de gasfabriek te Oudenbosch verzorgde.
De grondstof werd zowel uit Engeland als uit België en Duitsland betrokken. Er zijn bestellingen zowel van Schots als van Belgisch gietijzer. Pijpen, tees, ellebogen, sockets en nipples waren meest Engels. Zonder tussenhandelaar betrekt Arnoldus zowel materiaal van Swanson te New Castle a/d Tyne, Graham en F. Ross te Glasgow als van Blumberg-Krumm uit Gosselies.
In 1866 heeft hij maandelijks tienduizend kg. gietcokes nodig.
Al zijn er in het tijdvak 1866-1879 geen verbouwingen op handen, de aanschaf van machines wijst op technische verbetering van het bedrijf. In 1868 werd een luchtaanblazer geleverd door de fa. H. Tassin te Gent. Werklieden van de zelfde firma zijn in de eerste maanden van 1870 gedurende enkele weken werkzaam in de gieterij, waarvoor is echter niet duidelijk; Landré en Glindermann levert in 1872 een Schules blaasmachine voor veertien smidsvuren compleet met riemen en schijven en een duplex ponsmachine. Het volgend jaar levert de firma Tassin een geheel nieuwe stoomketel van 16 p.k. (8 nov. 1873), terwijl een maand tevoren voor de kunstwolfabriek een geheel nieuw wolmolengarnituur van B. Kratzenstein te Amsterdam was betrokken. Schaffer en Buddenberg te Luik leveren in sept. 1874 „une pompe rotative".
Reeds aan de cijfers van het aantal werklieden kunnen we zien of en

hoe dit jonge bedrijf reageerde op de crisis van 1873, die zich sterk weerspiegelde in het binnenlands verbruik van metalen.
Ruwijzer had uiteraard steeds een invoersaldo, daar dit hier te lande verder kon worden bewerkt (hoogovens ter verwerking van ijzererts ontbraken in Nederland geheel). De cijfers, die het verbruik van ruwijzer sedert 1872 aangeven doen duidelijk de invloed van de crisis van 1873 zien: het invoersaldo daalde van 72 millioen kg. in 1873 tot 22 millioen in 1874 en 16 millioen kg. in 1875. Daarna gaat het verbruik weer in stijgende lijn. Geen wonder dat het aantal metaalbewerkers na enige jaren ook in dit bedrijf weer stijgt. Deze gestadig stijgende lijn van het aantal werknemers in de ijzergieterij van Arnoldus Asselbergs en zonen en trouwens ook bij de andere Bergse metaalbedrijven is een typisch verschijnsel, vooral als men weet, dat het ruwijzerverbruik in Nederland sedert 1872 niet is toegenomen. Het bedroeg in de jaren 1872-'75 gemiddeld 42 millioen kg. per jaar en in de jaren 1897-1900 gemiddeld 31 millioen kg. per jaar. Daartegenover verviervoudigde het invoersaldo van smeedbaar ijzer, doch dit legt voor de Bergse gieterijen geen gewicht in de schaal.
De crisis van 1873 is blijkens de boven vermelde getallen van weinig invloed geweest op het aantal te werk gestelde arbeiders. Zij komt in zekere mate iets duidelijker tot uiting in de inkoopcijfers van de fabriek van deze jaren, zij het dan, wat logisch is, enkele jaren later. Afgerond zijn deze cijfers:

1866:	ruim	24	mille	1872:	ruim	20	mille
1867:	„	27	„	1873:	„	38	„
1868:	„	20	„	1874:	„	29	„
1869:	„	24	„	1875:	„	19	„
1870:	„	14	„	1877:	„	25	„
1871:	„	25	„				

In deze cijfers is echter de aankoop van staaf- en rondijzer begrepen, zodat het cijfer niet als geheel zuiver kan beschouwd worden. De daling in 1870 zal wel aan vermindering in omzet moeten toegeschreven worden. Het aantal werklieden is dan ook minder.

LOMPENHANDEL.

Zijn oorspronkelijk beroep: handelen in lompen en beenderen had Arnoldus tussen zijn industriële bemoeienissen geenszins verwaarloosd. Integendeel. Door de fabricage van de z.g. kunstwol kreeg de lompen-

handel een zeker perfectionisme en bleef zij een zaak van betekenis, de moeite van het overnemen door een of meer van zijn zonen waard.
De 27e augustus 1868 gaat Arnoldus met zijn zoon *Wilhelmus Carolus* een vennootschap aan ten doel hebbende om vanaf 1 maart 1869 voor gemene rekening handel te drijven in lompen, beenderen en oud-ijzer, onder de naam *„firma Arnoldus Asselbergs."*
Het fonds van de zaak in goederen, gereedschappen, werktuigen, gelden en schulden zou worden ingebracht door de vader uit de gelijksoortige onderneming, die hij voor eigen rekening dreef en zoals die zich bij de aanvang van de nieuwe vennootschap zou bevinden en bij inventaris blijken.
Hij bracht mede aan het magazijn, pakhuis en erf, staande en gelegen te Bergen op Zoom aan de oostzijde van de Lindebaan, gesticht op de grond en in de gebouwen in 1864 gekocht van de fa. de Ram en Cie. Deze opsomming noemt niet het tjalkschip „de Onrust", dat tot 1869 het eigendom was van Arnoldus.
Wilhelmus Carolus verplichtte zich tot „fournering van zijnen inbreng jaarlijks in de gemeene kas te laten staan de voordeelen, welke de zaak hem aan interessen en verdere winsten zal afwerpen boven een jaarlijkse toelage van ten hoogste duizend gulden dat te zijner beschikking blijft, en zulks tot dat zijn inbreng aan die van zijnen medevennoot zal gelijk staan." Hij bleef intussen bevoegd zijn inbreng uit eigene of andere fondsen vroeger aan te vullen. Arnoldus zou daarentegen op zijn gestort kapitaal terugtrekken een bedrag gelijkstaande aan hetgeen zijn zoon ter zake van inbreng in het afgelopen jaar aan interessen en winst had laten staan of uit eigen of andere fondsen daarbij aanvulde en zulks tot zijn inbreng aan die van zijn medevennoot zou gelijk staan.
Van deze ingebrachte gelden werd, evenals van de waarde der onroerende goederen, een jaarlijkse rente van vier procent in uitzicht gesteld.
De vennoot Arnoldus behield zich echter het recht voor om, wanneer hem zulks geschikt voorkwam, een of meer eigen of aangehuwde zonen in zijn aandeel toe te laten en als medevennoot te doen optreden, zonder dat deze in enkele van zijn bijzondere rechten zouden kunnen treden.
Tot die bijzondere rechten behoorde het bepalen van de prijs van in- en verkoop van lompen. Tevens stond het hem vrij vernieuwing of verandering tot stand te brengen aan de onroerende goederen der vennootschap, en kon hij „zijn zoonen Johannes Petrus en Carolus Johannes Asselbergs te zamen of afzonderlijk het regt verlenen om handel te drijven voor eigen rekening in oud ijzer in het groot."

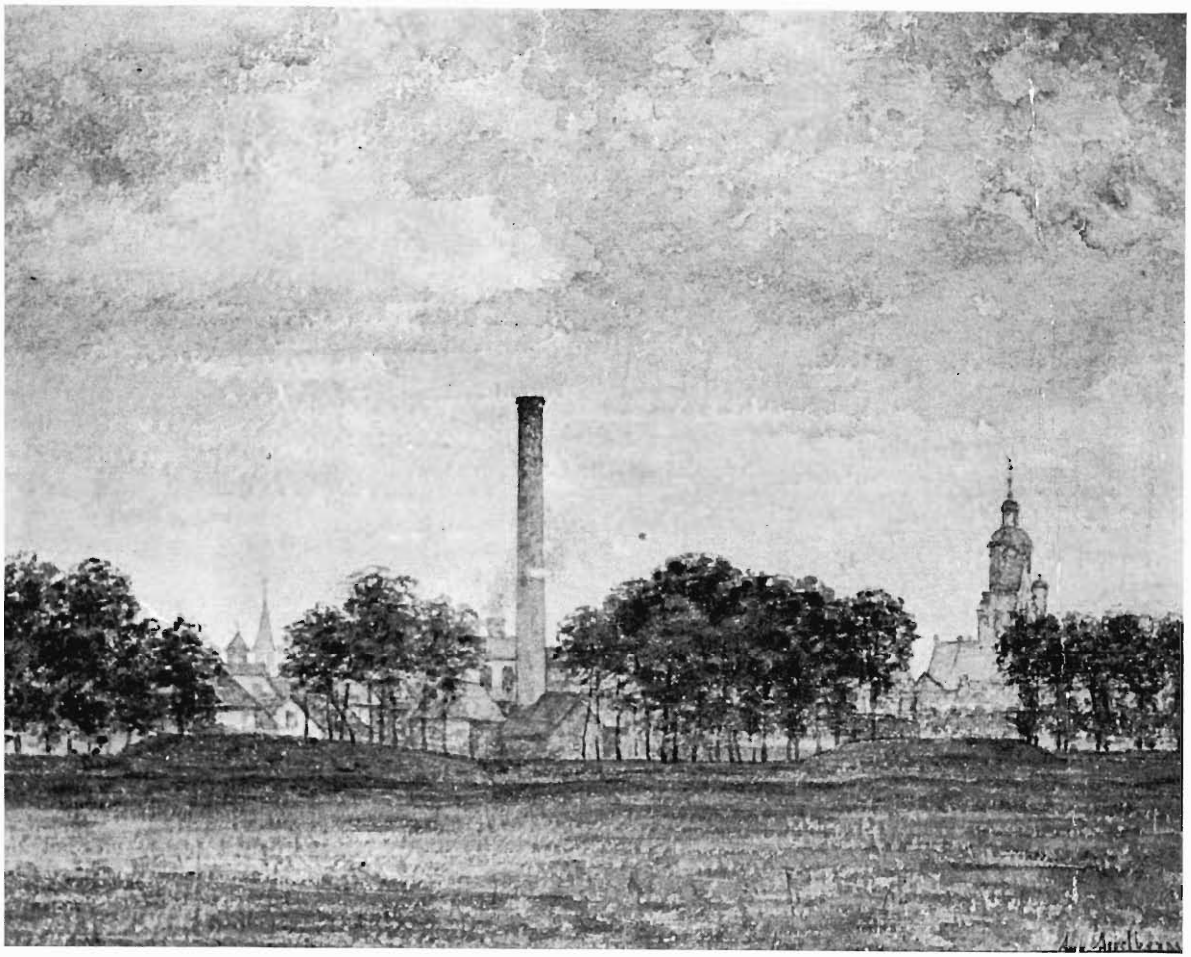
Andere bepalingen zijn er vooral op ingesteld de zoon te prikkelen, dat hij de toelage van *f* 1000,— echt verdient en daarenboven winst maakt, zodat de zoon vrij van schulden kwam. Deze zaak groeide dank zij het koopmanstalent van Wilhelmus steeds in betekenis. Dit leidde ertoe, dat ondanks de gemaakte afspraak, uit de beschikbare cijfers blijkt, dat Arnoldus steeds grotere bedragen in de lompenhandel steekt. De acte van 1868 werd de grondslag voor een moderne lompenhandel, die èn onder Willem en daarna onder diens zoon *Jacq Asselbergs* een grote vlucht nam.
Wilhelmus was een merkwaardig man met groot doorzicht. Bij zijn overlijden belegde de Voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Bergen op Zoom op 12 maart 1906 na afloop van de begrafenis van het geziene medelid een speciale zitting. In het verslag over 1906 is de toen gehouden herdenkingsrede geheel opgenomen. De spreker roemde daarin Willems handelsgeest, grote energie, scherpe blik en rusteloze ijver, gesteund door grote materiele kracht, die hem tot een der eersten maakten, op het terrein, waar hij zich zo gaarne bewoog.

KUNSTWOL VAN DE MARKT VERDRONGEN.

Naast de ijzergieterij werd onder de firmanaam „Arnoldus Asselbergs en Zonen" ook de kunstwolfabriek voortgezet.
Het personeel dat hierin werkzaam was, is in de loonregisters vanaf september '67 nadrukkelijk onderscheiden van de ijzergieterij. Grotendeels is dit vrouwelijk personeel.
De kunstwolfabriek betrekt natuurlijk het bruikbaar materiaal van de lompenhandel. Zo vult het ene bedrijf het andere van Arnoldus en zijn zonen aan. Na een korte bloei was dit bedrijf geen lang leven beschoren. Het aantal werkkrachten, dat er werkzaam was verloopt volgens de loonlijsten als volgt:

September	1867:	28	„	'72:	22
„	'68:	28	„	'73:	13
„	'69:	23	„	'74:	16
„	'70:	28 *)	„	'75:	17
„	'71:	31	„	'76:	11
„	'77:	10	„	'82:	5
„	'78:	16	„	'83:	24
„	'79:	11	„	'84:	2
„	'80:	8	„	'85:	1
„	'81:	8	„	'86:	1

*) Sedert maart '70 met inbegrip van de lompenhandel.

Pasteltekening in 1892 gemaakt door Aug. Asselbergs, van het zelfde penseel als in 1883.

Deze industrie beleeft een aflopend getij. Aanvankelijk schijnt de firma in de mening te hebben verkeerd, dat technische verbetering hier een uitkomst kon brengen, want ze trekt in 1870 de vakman *Jan Bodenstaf* aan en belast deze met de dagelijkse leiding. De afzet blijft echter verminderen en Bodenstaf vertrekt in 1875 naar een wollenstoffenfabriek in Tilburg.
Als definitief keerpunt voor het kunstwolbedrijf zouden we 1879 willen beschouwen. In dit jaar viel ook de fabriek van de firma „Asselbergs en Soffers" geheel stil. De oorzaak van het verdwijnen dezer industrie was geen andere, dan dat langzamerhand de Australische wol een doorslaggevende rol was gaan spelen op de wereldwolmarkt. Zij was beter en goedkoper dan het industriële product. Daarenboven werden de beschikbare hoeveelheden Australische wol van jaar tot jaar groter.
Uit de verkoopboeken van de jaren na 1867 blijkt duidelijk, dat rond 1870 het product van kunstwol verre van onbelangrijk was. De wollenstoffen fabrieken van Tilburg, Geldrop en Eindhoven betrekken zonder uitzondering grote hoeveelheden kunstwol van de firma Asselbergs en Zonen. Dat is een aanmerkelijk verschil met de tijd rond 1854 toen de strijd woedde rond de nieuwe Tariefwet en Arnoldus evenmin als de firma uit Aarle Rixtel erg te spreken was over de Tilburgse heren, die blijkbaar „de Brabantse" kunstwol voorbij liepen.
Dezelfde bescheiden getuigen, dat de geldelijke opbrengst van de leverenties van kunstwol in sommige jaren groter of even hoog is als die van de gieterij. Aangezien alleen totaal omzetcijfers bewaard zijn geven deze geen juist inzicht in de betekenis van de gieterij. Wanneer echter in 1871 voor ruim 31 mille verkocht wordt, in 1885 de omzet ruim 42 mille bedraagt en men bij dit laatste vermeldt dat de kunstwol van geen betekenis meer is, dan zegt de vooruitgang van de omzetcijfers wel iets voor de groei van de ijzergieterij en smederij. Deze had dan ook een aanmerkelijke uitbreiding ondergaan.

Uitbreidingen.

Blijkbaar veroverden de bedrijven van „Arnoldus Asselbergs en Zonen" meer afzetgebied. Afzetgebied betekent meer werk en dat eist meer ruimte. Om voor te blijven waren reeds tijdig de nodige grondaankopen geschied. De wet van 12 april 1872 (S.30) bekrachtigde de verkoop van de Staat der Nederlanden aan de Vennootschap Arn. Asselbergs en Zonen van het stuk grond, dat in 1865 in bruikleen gegeven was en

een daaraan grenzend perceel groot 6 à 17 ca, dat tegelijk op 21 november 1871 eigendom van de firma geworden was.
Bij de veiling in oktober 1873 van de vestingsgronden gelegen tussen Lindebaan en aan te leggen Koepelstraat kocht de firma wederom twee kavels, samen 17 a en 65 ca. In 1879 vindt op deze terreinen de eerste uitbreiding der fabriek plaats. De firma gaf de 7e april van dat jaar aan b. en w. van Bergen op Zoom te kennen, voornemens „te zijn hunne ijzergieterij en magazijnen uit te breiden en hunne kunstwolfabriek te verplaatsen."
Deze uitbreiding had volgens hun schrijven het doel:
„1. Het vergrooten der ijzergieterij, waarin te gieten ijzer, gesmolten door een met stoomkracht gedreven ventilator, waarvoor de stoomkracht wordt aangewend van de stoommachine thans in onze fabriek geplaatst volgens acte van vergunning 1 december 1865;
2. Het bouwen van eene kunstwolfabriek waarin wollen lompen worden gemalen tot kunstwol, door daarvoor afzonderlijk geplaatste werktuigen door stoomkracht gedreven, waarvoor dezelfde kracht wordt aangewend als voor de gieterij:
3. Het bouwen van een magazijn, waarin te bergen staaf- en plaatijzer, gegoten en gesmeed ijzerwerk."
Volgens de tekening (*fig. 4*) betekende dit een verdubbeling van de omvang van het bedrijf. Het uitzicht komt dan ook overeen met de financiële resultaten!
De *ijzerhandel* nam eveneens in betekenis toe, zodat ook hier gebrek aan ruimte ontstond. Vandaar dat de firma haar notaris opdracht gaf bij de openbare verkoping van enkele nabij „London" gelegen panden deze voor haar af te mijnen. Zo verwisselden 27 mei 1876 drie huizen, een stal en erven gelegen in de Londonstraat B 81a en b (Sectie G nr. 1768, 1767, 1141 en 1140) van eigenaar.
Blijkbaar kon in de ijzerhandel goed een eigen kracht bij gebruikt worden, zodat behalve Johannes Petrus ook de *zoon Antonius* in deze zaak wordt opgenomen. De zaak bleef ruimte te kort komen. Reeds de 12 september 1883 kocht de firma weer een pakhuis bij aan de zuidzijde van de Londonstraat (Sectie G nr. 1138).

Een gasfabriek.

Onder de kapitalen, die Arnoldus eind 1864 opgeeft als geïnvesteerd in verschillende bedrijven behoort een bedrag van 25 mille ten behoeve van de gasfabriek te Bergen op Zoom.

De eerste plannen van het gemeentebestuur om de bestaande en onvoldoende olieverlichting van de straten en pleinen der stad door gaslicht te vervangen dateren van 1853. Eindhoven, Dordrecht, Tilburg, Gouda en Gorkum waren daar al toe overgegaan. In navolging dier gemeenten poogde men deze verbetering te bereiken door haar, evenals de olieverlichting, op bepaalde voorwaarden te laten aannemen.
Een onderhandse aanbesteding in 1854 gehouden tot het leveren van z.g. oeconomisch gas kwam niet tot stand, omdat de aannemer in gebreke bleef. Enkele jaren later besloot het gemeentebestuur een openbare aanbesteding te houden, voor de verlichting met steenkoolgas. Deze vond 11 mei 1857 plaats. De laagste deelnemer schreef in voor een bedrag van *f* 2.820,— per jaar, voor een termijn van twintig jaar, doch bedong afwijking van enkele der gestelde voorwaarden. De Raad achtte dit te bezwarend voor de gemeente en kon dus deze besteding niet goedkeuren. Het plan werd nu opnieuw commissoriaal. Toen greep Arnoldus de gelegenheid aan de betreffende commissie zelf een voorstel te doen. Doch deze bleef aarzelen, enerzijds vanwege de technische omschrijving der voorwaarden, anderzijds omdat sommige leden meenden nog goedkoper terecht te kunnen, dan Asselbergs' aanbieding was. Zij wilden een nieuwe openbare aanbesteding houden. Hiervan lekte een en ander uit en dit was het moment, waarop het Arnoldus teveel werd en hij de commissie eens precies schreef hoe hij hierover dacht. In dit schrijven d.d. 12 okt. 1857, verklaart hij aan die tweede „publieke besteding niet te kunnen mededingen, hoofdzakelijk omdat het in onze bedoeling gelegen heeft, de geheele fabriek, met al wat daaraan benoodigd is, zelfs, en uitsluitend door ingezetenen dezer stad te laten vervaardigen. Dit is ons door de vertraging die de publieke besteding noodzakelijk moet na zich slepen dan niet meer mogelijk, en vervallen voor ons alzoo de hoofdreden die ons tot de aanbieding van de billijken prijs van vijfentwintig honderd gulden hebben geleid.
Wij betreuren het dat alweer een dier ondernemingen buiten het bereik der inwoners valt en alzoo eene groote som loons voor de arbeidende klas verloren gaat."
De heren waren blijkbaar een beetje geschrokken van deze houding, want er kwam opeens schot in. Reeds veertien dagen later besloot de gemeenteraad:
„1e. Burg. en weth. dezer gemeente te machtigen om onderhands aan te besteden aan Arnoldus Asselbergs c.s. te Bergen op Zoom de straatverlichting te Bergen op Zoom door middel van loopend gas bereid uit

steenkolen, voor den tijd van twintig achtereenvolgende jaren, voor de jaarlijksche aannemingssom van twee duizend vier honderd negentig gulden (*f* 2490) en zulks op de voorwaarden als in het hierbij gevoegde ontwerp vervat, en

2e. Dit besluit, vergezeld van eene memorie van toelichting, aan de goedkeuring van Heeren Ged. Staten dezer provincie te onderwerpen." (26 okt. 1857).

In deze toelichting schrijft het gemeentebestuur o.a.: „Eene openbare herbesteding te doen, zoude tot geenerlei uitkomsten leiden, latende er zich voor die bestedingsom geene verdere concurrentie verwachten. Thans hebben zich aangeboden A. Asselbergs c.s. fabrikanten alhier, voor den matigen aannemingsprijs van *f* 2490,—. De Raad wenscht die aanneming te gunnen, houdende de gegadigden voor solide en geschikt om aan de onderneming eene behoorlijke uitvoering te geven, in voege als bij de ontwerp-voorwaarden hierbij overgelegd."

Bij K.B. van 1 maart 1858 verkregen *A. Asselbergs* c.s. fabrikanten te Bergen op Zoom op bepaalde voorwaarden vergunning tot het oprichten aldaar van een gasfabriek ten zuiden der Haven (op het perceel sectie G nr. 1728 en 1729).

Voor deze onderneming was n.l. een acte van maatschap aangegaan tussen *Arnoldus Asselbergs,* fabrikant, *Wilhelmus Asselbergs,* meester smid en kachelmaker, en *Antonius Asselbergs,* fabrikant, met als doel „voor gemeene rekening eene gasfabriek te stichten met bijlevering van de nodige toestellen en gereedschappen mitsgaders het stooken en leveren van gas binnen de gemeente Bergen op Zoom ten einde de daaruit ontstane voordelen met elkaar te deelen." Met de technische leiding der fabriek werd belast Wilhelmus Asselbergs.

Het is interessant in het „Nieuws- en Advertentieblad" van 1858 de berichten na te lezen over het grote nieuws van de dag: de bouw der gasfabriek. Het schrijft:

„Zondag 18 April.
De heeren A., W. en A. Asselbergs, houden zich onledig met het oprigten hunner gazfabriek, binnen deze stad, reeds hebben de ontgravingen plaats gehad voor de gaz-houderputten, fabrieksgebouwen, steenkolenloodsen, smederij en directeurswoning, zoo zullen wij eerlang een kolossaal gebouw zien verrijzen op de plaats, waar vroeger de sterk gebouwden koepel (Belvédère) stond en de Engelsche generaal Cooke in den nacht van den 8 en 9 Maart 1814 bij de bestorming der vesting, zijn hoofdkwartier gevestigd hield."
„Zondag 23 Mei.
De werkzaamheden aan het nieuwe gaz-fabriek, vorderen met rassche schreden

en overtroffen ieders verwachting. Reeds in de vorige week zijn twee scheepsladingen met diverse pijpen aangevoerd en gelost, die spoedig zullen kunnen gelegd worden en zullen wij ons alsoo mogen verheugen ook in het bezit te zijn van de schoone gaz-verlichting..."

Dit bericht leert ons, dat de ijzergieterij Asselbergs geen gasbuizen leverde. Wel maakte deze lantaarns, sierlijke armaturen en lantaarnpalen. Week op week volgen nog allerlei aardige nieuwtjes, tot 6 okt. 1858 de mededeling komt:

„Naar wij vernemen zal hedenavond ten 7 ure ter gelegenheid der ontsteking van het gaz-licht en illuminatie, voor het raadhuis het eerste licht worden ontstoken door den Edel Achtbaren heer burgemeester dezer stede."

In het nummer van 8 oktober lezen we dit verslag:

Eergisterenavond werd voor de eerste maal onze stad door gaz-licht, onder begunstiging van het schoonste weder, verlicht. Schier geheel de bevolking was op de been, om de pleinen en straten te doorkruisen, die thans het aanzien hebben gekregen eener groote stad. En geen wonder, immers ¾ van hen hadden nooit gaz-licht gezien en de overigen waren fier met een zoodanig licht verrijkt te zijn. Des avonds gezien is onze stad dezelfde niet meer als vroeger. Ten 7 uren precies, ontstak het geacht hoofd dezer gemeente de lantaarn geplaatst voor het stadhuis, omringd van de raadsleden, heeren ondernemers en ingenieur, enz.; daarop hief het muziekgezelschap de sociëteit „Harmonie" het geliefkoosd volkslied aan, terwijl eene eenvoudige, doch fraaie en zeer wel uitvallende illuminatie schitterend de markt versierde. Eenige oogenblikken later verheugde zich de geheele stad in het bezit van gaz-licht. Dank zij de gemeenteraad, die zich op de hoogte van den tijd stellende, onze stad deze lang gewenschte verbetering heeft doen ondergaan; dank zij de regeering, die door bedoelde onderneming tot nut en beschaving harer ingezetenen zooveel heeft medegewerkt. De heeren A. A. en W. Asselbergs werden belast met het raadsbesluit, eenige maanden geleden genomen, om deze stad met gaz te verlichten en de uitvoering daarvan binnen 6 maanden. Bovengenoemde heeren hebben onder directie van den heer van der Made, deze fabriek en alles wat tot de uitvoering behoort, daargesteld. Ondernemers en ingenieur verdienen allen lof door hunnen ijver en solide uitvoering en hebben getoond, dat ons vaderland geene vreemden behoeft om zulk eene fabriek daar te stellen. Moge deze onderneming gunstige resultaten opleveren, het zal den ondernemingsgeest van bovengenoemde industriëlen aansporen." Dit bericht wordt in het blad gevolgd door een brallend gedicht.

Het geheel was een waardig hoogtepunt in het arbeidzame leven van Arnoldus, die 20 oktober d.a.v. onder grote belangstelling zijn zilveren bruiloft vierde.

Voor een en twintig jaren was de maatschap aangegaan, voor twintig jaren de concessie verleend. Tegen dat deze termijnen ten einde liepen,

ging de gemeente Bergen op Zoom op 31 maart 1877 over tot de aankoop der gasfabriek met aangehorigheden voor de som van 85 duizend gulden. Dat komt vrijwel overeen met het totaal van het door de drie vennoten geïnvesteerde kapitaal. De maatschap kon toen worden ontbonden. We geloven te mogen zeggen, dat met deze nieuwe onderneming zeer nauw samenhangt, dat een der zonen als zaakwaarnemer voor zijn vader in het huis „London" begon met het drijven van een *kolenhandel.* Het officiële begin daarvan mogen we stellen op 18 mei 1857 toen b. en w. van Bergen op Zoom een certificaat van gegoedheid afgaven „aan Arnoldus Asselbergs fabrikant, ten behoeve van de administratie der Directe Belastingen in- en uitgaande regten en accijnzen dezes Rijks voor de belasting op steenkolen, welke Johannes Petrus Asselbergs aan hetzelve is of mogt verschuldigd worden ter somme van *f* 2.000,—."

De voornaamste bedoeling van deze nieuwe onderneming was, evenals bij de ijzerwarenhandel, geen andere dan het benodigd materiaal of de grondstoffen rechtstreeks tegen inkoopprijs te kunnen betrekken. De winstmarge van de tussenhandel was dan alvast verdiend, terwijl het tevens de mogelijkheid opende bij aanbestedingen met verwerkt materiaal lager in te schrijven. Als kolenhandelaar treedt Arnoldus meermalen op als leverancier aan de Gemeente. Arnoldus werkte niet alleen hard, maar paste ook op de kleintjes en daardoor werd hij in een arme tijd een vermogend burger.

Slechting der vesting.

In een arme tijd, zoals de jaren vóór 1870 waren, moet een ondernemer die vooruit wil, oog hebben voor alle, ook de kleinste mogelijkheden, die zulk een tijd biedt. De woningtoestanden waren slecht, de epidemieën dwongen de woningtoestanden te verbeteren, dus moest er gebouwd worden. Als er gebouwd was, ontbrak de mensen echter het geld om de huur te betalen, omdat er geen werk was. Als men industrieën wilde vestigen, moesten er fabrieken worden gebouwd. Maar er was weinig geld en het materiaal was duur. Wanneer de regering dan besluit om geleidelijk aan de vesting Bergen op Zoom te slechten, koopt Arnoldus in 1853 en '54 de lunetten Gelderland, Holland (tegen Kijk in de Pot gelegen) voor afbraak. De bomen die op de wallen staan doet hij rooien en de stenen muren met zorg afbreken om op die wijze goedkope steen te krijgen voor huizen- en fabrieksbouw. Deze stenen werden zorgvuldig gesorteerd, door hem gebruikt èn te koop aangeboden. Hoezeer Arnol-

dus evenals met de ijzergieterij en de kunstwolfabriek ook met deze sloperij er op uit is, werk te verschaffen en daardoor de mensen uit de armoe te halen, blijkt wanneer hij 24 januari 1854 schrijft:
„de sloping is een zeer geschikt middel om in den winter aan meer dan honderd menschen werk te verschaffen, waardoor reeds dezen winter hier veel gebrek is voorkomen."
Met tien- en honderdduizenden werden de schoongemaakte vestingstenen door Arnoldus verhandeld aan allerlei bouwers in West-Brabant en op de Zeeuwse- en Zuid-Hollandse eilanden. Dat gaf weer het nodige vertier in de haven, maar ook opslagmoeilijkheden.
Stenen die niet voor afbikken in aanmerking kwamen werden met scheepsladingen als „brik" naar Zeeland verkocht ter versterking van de teen der zeedijken.
Bij de definitieve slechting van het zuidfront der vesting had Arnoldus voldoende inzicht in de mogelijkheden, die het afgekomen materiaal bood. Toen „Stoelemat" was geëgaliseerd deed hij een zeer ernstige poging om de slechting van het gehele vestingsfront tussen dit ravelijn en de Bospoort te mogen verzorgen tegen afstand door het Rijk van de daarin vallende gronden, muurwerken, bomen, het kruitmagazijn Stoelemat etc. Doch op dit voorstel werd niet ingegaan. De Staat bleef bij de vastgestelde methode, welke overal werd gevolgd.
Na de slechting der vestingwerken, de egalisatie der terreinen, werden straten uitgezet en kreeg de Staat der Nederlanden de beschikking over grote hoeveelheden bouwgrond, méér dan de bescheiden expansie van de stad verwerken kon. Bij de verkoop van deze gronden, was er dan ook weinig kooplust en bleven de prijzen laag. Uitgestrekte percelen gelegen tussen de Stationsstraat en de huidige Burgemeester van Hasseltstraat werden door Arnoldus aangekocht.
Ook buiten Bergen schijnt Arnoldus zich op dit gebied te hebben bewogen. In 1871 blijkt hij n.l. in het bezit van een stuk bouwgrond met visserij, onderdeel van het voormalige fort Bath (Z), ook kocht hij hetzelfde jaar een stuk vestinggrond aan de „Zure Made", waarop tientallen jaren later de Zuid Nederl. IJzer- en Metaalgieterij en Machinefabriek zou verrijzen. Het volgend jaar koopt Arnoldus zelfs percelen vestinggrond te Breda.

De Gevangenpoort bedreigd.

De handel in bruikbaar materiaal afkomstig van afbraak prikkelde deze koopman zo zeer, dat hij bepaalde gebouwen, die zonder verder naden-

ken nutteloos schijnen, gewoon ziet als objecten, waarvan amovering voordeel kan opleveren.
Lang hoefde hij daarnaar niet te speuren. Vlak bij „London", zijn winkel in ijzerwaren en spijkers, bevond zich de z.g. Gevangen- of Lieve Vrouwe poort. Zolang de vesting nog niet geheel was ontmanteld, vond alle verkeer van en naar de haven langs de Lieve Vrouwestraat plaats en moest dan door die poort. Vooral in de campagnetijd van de suikerfabrieken (opgericht sedert 1862) ondervonden de voerlieden daarvan nogal hinder en het zou nog wel enkele jaren duren voor een ceintuurweg rond de stad verwezenlijkt was, waardoor de haven met de daaraan gelegen fabrieken gemakkelijker en vlotter kon bereikt worden.
Dus diende Arnoldus 5 dec. 1870 een verzoek in bij de gemeenteraad van Bergen op Zoom om deze poort te slechten. Hij haalde daarbij o.a. bovengenoemde motieven aan en schreef bovendien: „die toren ontsiert een der schoonste straten en staat hare verfraaiing in den weg, eensdeels door het doelloos maken van den aanbouw van nieuwe gebouwen op terrein naast dezelve gelegen en anderdeels door het innemen van terrein tot bebouwen geschikt."
De gewenste fraaie huizen (architectuur 1870) verklaarde Arnoldus bereid te bouwen, de onkosten ter verbetering was hij genegen aan de gemeente te lenen. Het voorstel leek erg aanlokkelijk. Doch aanstonds ondervond het zowel bijval als bestrijding door een artikel in het „Nieuws- en Advertentieblad voor Bergen op Zoom." De tegenstand was zuiver van financiële aard, voor de monumentale waarde van dit unieke gebouw had ook die opponent geen oog. Een bewaard gebleven concept schrijven verraadt dat Arnoldus de bewering van zijn tegenstander heeft willen ontzenuwen. Hij schrijft o.a.: „ik heb willen toonen, dat ik der vooruitgang en der verfraaiing van mijne geboorteplaats steeds bevorderlijk wil zijn."
Gelukkig bezag de Gemeenteraad de Gevangenpoort niet alleen als een verkeersobstakel, doch ook als een voortbrengsel van cultuur en eeuwenoude historie. Hij maakte de vraag van Arnoldus in februari 1871 commissoriaal en daarmee verdwijnt ze voorlopig uit de actualiteit.

BOUWHEER.

Met het afgekomen vestingmateriaal laat Arnoldus ook zelf bouwen. Achtereenvolgens verrezen ingevolge zijn bouwopdracht in 1873 en

1874 de herenhuizen in de Stationsstraat en de arbeiderswoningen in de Burg. van Hasseltstraat en Coehoornparkstraat. Dit laatste huizenblok is in 1911 geheel verbouwd. (Tengevolge van een V-I gedeeltelijk weggevaagd op 1 maart 1945).
Het oude materiaal noodzaakte de architect voor de gevels gebruik te maken van pleister- en stucadoorswerk om de huizen een fris aanschijn te geven. Deze mode van zuidelijke oorsprong is door andere eigenbouwers te pas en te onpas nagevolgd en dat geeft vele Bergse straten voor „Hollandse" ogen een Belgisch cachet.
In de loop van 1873 kwam het middelste en grootste pand in de Stationsstraat gereed en verlaten Arnoldus en zijn gezin het pand in de Kremerstraat E 16/17. Tegelijk hield hij op met de zaak in de Kremerstraat.
De bouw van huizen etc. is voor Arnoldus jaren achtereen een bezigheid, die grote kapitalen vereist aan bouwgrond en materialen, juist omdat de laatste verkregen werden uit de afbraakwerkzaamheden, in eigen beheer uitgevoerd.
Samen met een familielid verkreeg Arnoldus 27 februari 1873 van Gedeputeerde Staten verlof tot het oprichten van de bierbrouwerij *Asselbergs, van Heyst & Co.* Dit gebouw, thans geheel van bestemming veranderd, wekt vanwege het gebruikte oude materiaal altijd de verwondering van vreemdeling en jongere stadgenoten. Zij zien daarin iets van een kasteel uit lang vervlogen dagen. Doch dat is maar schijn. Het gebouw werd in 1873 opgericht. Arnoldus was daar in 1875 voor meer dan een ton in betrokken. Veel genoegen heeft hij er niet aan beleefd, want in 1878 vermeldt hij zijn aandeel in deze onderneming slechts „pro memorie", zonder een bedrag te noemen. Om een of andere reden was Arnoldus geporteerd voor een bierbrouwerij. Hij kocht n.l. de brouwerij Méganck en die van Witte in de Engelsestraat. De leiding in deze nieuwe brouwerij kregen de brouwer *Adr. Ant. van Heyst* uit Waalwijk, die zich 28 juni 1873 te Bergen op Zoom vestigde met zijn zoon *Petrus Cornelis Adrianus,* eveneens brouwer van beroep. Deze laatste huwde later de dochter van Arnoldus: *Petronella Cornelia.*
Arnoldus stimuleerde ook de bouw van particulieren door middel van hypotheek of het verschaffen van renteloze voorschotten. Van dit laatste profiteerde het R.K. Armengesticht en in 1873 en volgende jaren de St. Jozefgezellenvereniging. De laatste instelling in 1871 door rector Smits bescheiden opgetrokken, kreeg toen een nieuwe vleugel.
Ook voor de suikerfabrieken had Arnoldus zakelijke interesse. In de loop

van 1871 stortte Arnoldus voor de Beetwortelsuikerfabriek van der Linden & Co. te Bergen op Zoom een som van *f* 14.000,— en in 1872 *f* 31.500,—.
Toen de onbekende „volbloed Bergenaar" in het „Nieuws- en Advertentieblad" van 23 december 1870 zijn schriftuur begon met de aanduiding: „De ondernemende heer Asselbergs" en er achter voegde, „mochten er maar wat meer zulken in de gemeente zijn, maar velen die konden, houden liever hun kapitaal en portefeuille" was dit een verdiende lofprijzing.
In 1874 en '75 had Arnoldus ook meer armslag gekregen, omdat hij gelegenheid kreeg het reeds voor 1870 gewenst crediet van een ton op te nemen bij banken te Antwerpen en Roosendaal. Deze schuld was in 1880 geheel afgedaan.

BESTUURSFUNCTIES.

Een burger als Arnoldus, koopman en industrieel van betekenis, verdiende in de openbare lichamen van bestuur ongetwijfeld een plaats. Zonder twijfel is hij daarvoor aangezocht, doch zijn vele werkzaamheden zullen hem hebben weerhouden zich candidaat te laten stellen. Zeer zorgzaam huisvader heeft hij de weinige vrije tijd, die hem als zakenman overbleef, besteed aan zijn groot gezin. We vinden hem in 1853 alleen als lid van College van Zetters.
Maar aan een bestuurstaak kon hij zich niet blijven onttrekken. Bij Kon. Besluit van 19 augustus 1853 no. 60 werd te Bergen op Zoom gevestigd een Kamer van Koophandel en Fabrieken. De verkiezing van leden dezer kamer had 17 oktober 1863 plaats en Arnoldus zag zich gekozen tot een der eerste leden. Bij de installatie op 12 dec. d.a.v. kreeg hij de post van vice-voorzitter toegewezen en hij bleef dit tot 28 nov. 1865. Voor de verkiezing van laatstgenoemd jaar maakte Arnoldus in „het Nieuws- en Advertentieblad" bekend, dat hij geen herkiezing wenste. Welk motief of motieven hem daartoe noopte(n) lukte ons niet te achterhalen. Pas na de dood van Arnoldus bezette de zoon Wilhelmus in de Kamer van Koophandel en Fabrieken weer een zetel en vestigde hiermee een traditie, want sedert dien had altijd een lid der familie Asselbergs zitting in deze Kamer.
Zo ging het ook met het lidmaatschap van de Provinciale Staten. In die jaren werden de leden voor dit college nog gekozen uit de hoogst aangeslagenen der Provincie. Gezien de bestaande verhoudingen kwamen hiervoor alleen grootgrondbezitters in aanmerking. Voor het district

Bergen op Zoom deed in 1874 echter de koopman-industrieel Arnoldus zijn intrede in de Staten en vestigde ook hiermede een traditie voor vele decenniën.
Lid van de Raad der gemeente Bergen op Zom is Arnoldus nooit geweest. Aan het welbestede leven van Arnoldus kwam 11 februari 1881 een einde. Met grote statie werd hij onder de belangstelling van de gehele stad ten grave gedragen.

VERDELING DER BEDRIJVEN ONDER DE ZONEN.

Arnoldus had met een of meer zijner zonen een vennootschap onder firma aangegaan met de bepaling, dat bij zijn verscheiden zijn weduwe zijn plaats zou innemen. De leeftijd van Arnoldus maakte bovendien enkele voorzieningen noodzakelijk, wilden enkele kinderen, met wie contracten waren aangegaan, niet bevoordeeld worden.
Op 20 juli 1882 werden drie actes verleden. Bij de eene werden behalve de weduwe, Joh. P. en Corn. Joh. ook Wilhelmus Car. en Antonius in de fa. Arnoldus Asselbergs en Zonen (de IJzergieterij) opgenomen. Door dezelfde personen werd in een tweede acte een afzonderlijke vennootschap aangegaan onder firma „Arnoldus Asselbergs" voor de handel in ijzerwaren en kramerijen, terwijl bij een derde acte ook Joh. Petr. en Antonius Elisabeth werden ingeschakeld in de lompenhandel. Dientengevolge werd dus van alle ondernemingen van de vader een drieledige familie-onderneming gesmeed. Deze betreffende acten werden gepubliceerd in „de Zoom" van zondag 25 juni 1882.

CIJFERS UIT DE JAREN 1879-1917.

De uitbreiding, die de ijzergieterij in 1879 verkreeg, komt ook tot uiting in het aantal werknemers.
Deze personeelscijfers verdienen enige aandacht.
Voor wat het ijzerverbruik in Nederland betreft is 1883 een topjaar. Het jaar daarop zet een crisis in, zodat het invoersaldo van ijzer, dat in 1880 44 millioen kg bedroeg, in 1884 zakt tot 19 millioen en in 1885 zelfs tot 18 millioen kg. Daarna begint een langzame stijging. Bij de volgende crisis heeft de daling plaats na 1891 en deze zet zich behoudens een onderbreking in 1893 tot 1894 voort. Uit het aantal werklieden, dat bij Arnoldus Asselbergs en Zonen in dienst is, blijkt echter het omgekeerde van deze conjunctuurbeweging. Er was dan ook alle reden, om het gouden feest van de baas van de smederij Kasper Stuart in 1891 met grote luister te vieren. Dit feest, met zijn uiting van

grote verbondenheid tussen personeel en patroons, was tevens het gouden feest van het bestaan der firma.
Nu de cijfers zelf, die we ontleenden aan de loonboeken:

	Gieters	*Smeden*	*Kachelmakers*	*Totaal*
September 1881	31	10	7	48
„ 1882	33	8	6	47
„ 1883	33	14	6	53
„ 1884	34	12	5	51
„ 1885	32	13	6	51
„ 1886	32	13	5	50

De Verslagen van de Kamer van Koophandel geven afwijkende cijfers. De oorzaak hiervan schuilt wel hierin, dat waarschijnlijk een andere peildatum werd genomen en mogelijk het personeel is bijgeteld, dat de firma in dienst heeft als eigen metselaar en timmerman of werkzaam was in de kunstwolfabriek. Dan klopt het precies. Maar dat neemt niet weg, dat in de eigen administratie de *gieterij* in *juli 1882* op de voorgrond komt, en daar gaat het hier over.
De Verslagen van de Kamer van Koophandel geven de volgende cijfers:

1880:	46	mannen	10	jongens	totaal 58
1881:	48	„	9	„	volgens
1882:	35	„	20	„	de loon-
1883:	35	„	20	„	lijsten op
1884:	54	„	7	„	1 Sept.
1885:	54	„	7	„	
1886:	54	„	7	„	
1887:	40	„	12	„	
1888:	40	„	12	„	
1889:					
1890:	39	„	9	„	66
1891:	43	„	11	„	
1892:	de ijzerindustrie gaat steeds vooruit (officiële mededeling)				
1893:	64	„	9	„	
1894:	64	„	9	„	
1895:	64	„	9	„	
1896:	75	„	15	„	

De *aard* van de producten blijft dezelfde. Waterketels, kachelpotten, roosterstaven, ploegvoeten, rioolkolken, stoelen voor wagons van de spoorwegen, retorten voor gasfabrieken, vormen de leveranties. Daarnaast is er een grote afzet in allerlei klein gietwerk, dat gekenmerkt wordt door grote nauwkeurigheid. We noemen ornamenten voor petro-

leumkachels, parapluknoppen, paraplu en kleerstaanders, plankleggers, kachelsleutels, basementstukken, hondjes, paardjes, trapbalusters, deurpanelen met medaillons, plafondrozetten en molenrozetten, krukken, haardstaanders, wafelijzers, koekplaatjes, beltrekkers, ornamentwerk voor salonhaarden en lantaarnpalen. De afnemers hiervan wonen zowel in Amsterdam, Leeuuwarden, Deventer, 's Hertogenbosch als in Zeeland. Het aantal werkkrachten maakt eind 1896 volgens de bovengegeven tabel weer een sprong. De loonboeken gaan vanaf 1897 meer specificeren. Het verkoopcijfer was van ruim 40 mille in 1885 gestegen tot 80 mille in 1895.

	Gieterij	*Smederij*
September 1894:	49	19
„ 1895:	54	25
„ 1896:	56	28

In 1897 zijn in de gieterij 56 personen werkzaam, verdeeld als volgt:

16 handvormers
16 machinevormers
7 sjouwers
2 modelmakers
7 poetsers
8 jongens

In de smederij werken 10 personen, in de kachelmakerij 8 volwassenen en 7 jongens, in de slijperij 8 volwassenen en 1 jongen. Samen 90 personen.

VERNIKKEL INRICHTING 1896.

De mogelijkheid meer personeel te werk te stellen was een uitvloeisel van de uitbreiding, waarvoor de firma 16 maart 1896 een verzoek indiende.

Het magazijn voor staaf- en plaatijzer, gebouwd bij de grote uitbreiding van 1879, werd in 1896 voor de helft ingericht als ijzergieterij en tegelijk met een lokaal vergroot. De andere helft werd slijperij en inrichting voor galvanische metaalbedekking.

Voor de inrichting hiervan werd een geheel nieuwe installatie aangeschaft. De fa. dr. G. Langbein & Co. te Leipzig leverde de dynamomachine voor de vernikkelinrichting, terwijl de slijpmachine werd aangekocht bij een firma te Frankfort. De stoomketel werd door Gebr. Deprez uit Tilburg voorzien van nieuwe bouilleurs.

Deze technische uitbreiding houdt onmiddellijk verband met de heersende smaak op het gebied van kachels. Petroleum- en vulkachels met nikkelen voet- en zijstukken vol sierlijke krullen, met vazen versierde

nikkelen bekroningen en daarnaast plattebuiskachels met soortgelijke versieringen en nikkelen „knorren" waren veel gevraagde handelsartikelen. Deze onderdelen werden afzonderlijk geleverd aan smeden, die zelf de kachels in elkaar zetten, doch spoedig komen eigen merken op de markt.
In 1899 komt de „Jupiter" op het toneel, in 1900 is er aanhoudend sprake van het leveren van de merken „Juno", „Ceres", „Bellona", „Olympia", „Pallas", „Salamandre" en „Phoenix". In 1907 zijn het „Nora", „Paula", „Amanda", en ‚Lucretia" en doen de haarden ‚Julia" „Vulcanus" en „Splendid" hun intrede.
Het was de moeite waard hiervoor evenals voor het fraaie ornamentwerk, de sierlijke panelen, friezen, bandeaulijsten, paraplu- en kleerstandaards, rozetten, consoles e.d. wat meer reclame te maken. Zo ging de firma er in 1907 toe over bij de fa. Emrik en Binger te Haarlem 500 „Ornament albums" der ijzergieterij Arnoldus Asselbergs & Zonen te laten drukken. Deze boeken van modellen gietwerk zijn voorzien van 51 lichtdrukplaten en geven een aardige kijk op de „ijzermode" van die dagen.

De tweede generatie brengt de derde in het zakenleven.

De tweede periode in de geschiedenis van de gieterij wordt in de volle betekenis van het woord gedragen door *Carolus Johannes*.
Naar buiten lijkt de oudste broer Joh. Petrus wel een man van groot gewicht en dat is in zoverre waar, dat we hem moeten zien als de ongehuwde „pater familias". Zijn aanzien naar buiten brengt hem vanaf 1890 tot 1915 in de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Maar dit neemt niet weg, dat Charles de man is, die de initiatieven neemt als het er om gaat de gieterij aan haar doel te doen beantwoorden. Zonder al te gevoelige schokken kon de kunstwolfabricage door hem worden uitgeschakeld en geleidelijk aan de prestaties van de gieterij opgevoerd. Wanneer hij in 1880 geheel zelfstandig de leiding van de fabriek op zich neemt werken daar 58 personen. Bij zijn dood in 1913 is dit getal tot 170 gestegen. Dat betekent met de arbeidskracht der machines en de differentiatie van het bedrijf natuurlijk veel meer dan drie maal zoveel werk en omzet. Bovendien krijgt hij meer dan zijn vader, direct te maken met de sociale kant van het werkgeverschap. In 1880 is Bergen op Zoom nog een stadje dat zich uit zijn achttiende eeuwse cocon aan het loswikkelen is. De vestiging van verschillende industrieën stuwt het vooruit, maar ook hier dringen gevaren door.

Charles heeft heel goed gezien, wat hier de taak was van de werkgever. Dat werd heel duidelijk geconstateerd bij het feest van 1891.
De zoon van de gouden jubilaris Kaspar Stuart vertolkte dat op diens feest zeer nadrukkelijk. We hoeven ons er dus niet over te verbazen, dat Charles Asselbergs zijn werknemers stimuleerde ook in Bergen op Zoom te komen tot de oprichting van een afdeling van de R.K. Volksbond (Passtoors).
In november 1899 doet hij een nieuw verzoek tot uitbreiding van zijn fabriek. Het gaat dan om het plaatsen van een gasmotor van 40 p.k. die de drijfkracht moest leveren voor de nodige slijpstoelen. Het gebouw daarvoor kwam tussen het ijzermagazijn en de slijperij van 1896.
Volgens de verslagen van de Kamer van Koophandel moest de fabriek steeds krachtig doorwerken om aan de grote vraag te kunnen voldoen. Geen wonder dat plannen rijpten om tot een aanmerkelijke uitbreiding op nieuw terrein te komen. Alvorens daartoe over te gaan was echter in 1905 nog besloten tot uitbreiding van de bestaande gieterij en het bouwen van een emailleerinrichting. Ook werd de 20 meter hoge schoorsteen afgebroken en opnieuw opgebouwd. Aan de oude zijde was het grondplan nu bijna geheel benut. Aan de overzijde van de ijzergieterij in de Lindebaan was nog altijd het lompenmagazijn der firma gevestigd. Het was de uitdrukkelijke wens van Charles, dat deze inrichting zou worden verplaatst naar de Wassenaarstraat. Dat is inderdaad in 1908 gebeurd. Onder leiding van Jacques Asselbergs werd daar een op dit gebied modelbedrijf gevestigd, dat in die tijd voor Nederland zelfs uniek mocht genoemd worden.
Tegelijk ging van de firma het verzoek in zee een nieuwe ijzergieterij te mogen oprichten op de percelen gelegen tussen de Potterstraat, Hooghuisstraat en Lindebaan, alwaar een gasmotor van 20 p.k. voor de nodige kracht zou zorgen. Het ingediende plan daartoe is echter niet uitgevoerd. Twee jaar later (juli 1909) wordt een geheel verbeterd plan ingediend, waarop allerlei onderdelen aanmerkelijk groter zijn geprojecteerd dan aanvankelijk het geval was. Er komt naast een geheel nieuwe gieterij een nieuwe bascule, een nieuwe grote modelmakerij en er verrijzen berg- en opslagplaatsen welke dubbel zo groot zijn als twee jaar tevoren was gepland. De nieuwe gasmotor heeft een vermogen van 70 p.k.
Toen deze fabriek met nog weinig personeel — voor de gieterij moet door het bedrijf zelf de vakman worden opgeleid — in gebruik werd genomen, had Charles heel wat gelukwensen in ontvangst te nemen.

Maar hij verklaarde daarop zeer terecht, dat het niet zo moeilijk was een nieuwe fabriek te bouwen, maar veel lastiger hiervoor steeds het nodige werk te vinden. Hij moet daar in geslaagd zijn, anders had hij niet steeds meer werkkrachten in dienst kunnen nemen.

	Gieterij	Machinevormers	Sjouwers	Modelmakers	Poetsers	Draaierij	Smederij	Kachelmakerij	Slijperij	Gebouw	Voerman	
1908	34	23	8	3	6	8	2	21	24	3	1	(132)
1909	34	24	8	4	6	8	2	23	25	3	1	(137)
1910	35	29	8	4	7	9	3	23	21	3	3	(145)
1911	37	35	10	4	5	10	2	27	19	3		(152)
1912	39	35	11	4	6	10	2	29	18	3		(147)
1913	46	40	11	4	6	10	2	32	19	3		(170)
1920												215

Toch eisten de kachels en speciaal de Amerikaanse geëmailleerde kachels nog de hoofdaandacht van het bedrijf. Immers in maart 1914 vraagt de firma vergunning over te mogen gaan tot de bouw van een emailleerinrichting grenzend aan de oude fabriek in de Koepeldwarsstraat. Hiervoor was het erf ten noorden van de bestaande fabriek tevoren aangekocht.

Langzamerhand was aan de zijde alle beschikbare ruimte volgebouwd en nu gaat het de hoogte in voor een vormbergplaats, kistenmakerij, kachelmakerij, terwijl tevens een geheel nieuwe kantoorruimte werd aangebouwd (verg. aug. 1916).

Dit was de voltooiing van het gedurfde initiatief van Arnoldus Asselbergs in de Lindebaan. Het bleef echter een fabriek met beperkte mogelijkheden. Bovendien rijpten andere plannen tot het maken van halffabrieken en groter gietwerk. Dit werd het werk van de jongere generatie.